

Set nedefra

Beretninger om at være barn af småkårsfolk på landet omkring århundredskiftet

af Stine Kern Hansen, Tine Michelsen og Inge Lise Pedersen

Børns opvækstvilkår var til langt op i dette århundrede væsentlig anderledes på landet end i byen, og totalt forskellige fra de vilkår vi giver børn i nutiden. Til bondelivsformen hørte at børnene var integreret i arbejdslivet fra de var ganske små, og skolen var underlagt årets arbejdsrytme i landbruget. Arbejdet fyldte derfor langt mere end skolen i børnenes hverdag. Det gjaldt især (og længst op i tiden) småkårsfolks børn, der tidligt kom ud at arbejde for fremmede og kun sjældent fik tid til at passe skolen.

I Institut for Dansk Dialektforskning's båndarkiv er der mange beretninger hvor ældre mennesker fortæller om deres opvækst på landet under disse vilkår. Båndoptagelserne er foretaget for at bevare prøver på de pågældendes

talesprog, deres dialekt, men eftersom sprog jo er til for at meddele noget, består de fleste af optagelserne af samtaler om hvordan livet på landet gik for sig i gamle dage.

Udvalgs- og redaktionskriterier

Fra instituttets båndarkiv har vi udvalgt 28 interviews som vi gengiver kortere eller længere bidder af.¹ For at billedet ikke skal blive alt for flimrende har vi koncentreret os om informanter født i slutningen af 1800- og begyndelsen af 1900-tallet, og vi har kun taget tekster fra øerne.² Vi afgrænser barndommen som tiden indtil konfirmationen, og vi har lagt hovedvægten på børn af mindrebeholdede forældre. Det er først og fremmest vilkårene for småkårsfolks børn vi vil belyse gennem disse for-

Inge Lise Pedersen (f. 1939), cand.mag., lektor ved Institut for Dansk Dialektforskning og professor i dansk sprog ved Universitetet i Tromsø. Talrige arbejder inden for talesprogsforskning, specielt om regionale og sociale dialekter, bl.a. om forholdet mellem livsform og sprogbrug samt om regionalisme afspejlet i sproget. Har redigeret afsnit i *Ømålsordbogen* og skrevet om pottemageriet i Karhusene, *Fynske Minder* (1987), og strikningens sproghistorie, *Dansk Folkemål* (1987).

Stine Kern Hansen (f. 1973), stud.mag. dansk og filosofi, Tine Michelsen (f. 1975), stud.mag. dansk og lingvistik. Begge er studentermedhjælpere ved *Ømålsordbogen* på Institut for Dansk Dialektforskning, hvor de bl.a. aflytter og aflæser interviews med dialekttalende informanter. Artiklen bygger på sådanne interviews.

tællinger, men enkelte gårdmandsbørn kommer dog også til orde.

Fortællerne er børn af arbejdsfolk, fiskere og husmænd, blandt fædrene er en fodermester, en smed, et landpostbud, og blandt mødrene en enlig ugift mor der arbejder som vaskekone.

Beretningerne drejer sig mest om hverdagen, om arbejde og skolegang, om børnenes lege og hvordan man fejrede højtider. Det er i de fleste tilfælde knappe eller humoristiske beretninger om begivenheder og mennesker, ikke følelsesfulde beskrivelser. Mange af beretningerne handler om børn under barske forhold. At det var barske forhold man bød børn konstateres og accepteres i vid udstrækning, sådan var det nu engang, men der er langt imellem fortællinger om "de gode gamle dage". De fleste af beretningerne kommer fra en samfundsgruppe som disse dage ikke var så gode for.

Fortællingerne er udskrevet fra båndoptagelserne og ganske let redigeret. Vi har fx indimellem udeladt fortællelser eller eksempler på "omstart" (fx "det er der jo noget – der er jo nogen som er mere tilbage end andre") som er almindelige i al mundtlig fortælling når den ikke er planlagt på offentlig fremførelse, men som giver et indtryk af ubehjælpomhed i nedskreven form. Interviewerens replikker indledes med "I", men er ikke altid medtaget. Alle fortællerne taler traditionel dialekt, hvilket præger både

udtalen, grammatikken og ordforrådet. Den dialektale udtale gengiver vi imidlertid ikke, kun i ganske enkelte tilfælde er den antydnet (fx gengives nægtelsen i sin lokale form som itte, inte, inne), ellers skrives ordene med almindelig retskrivning. De få grammatiske særegenheder bliver ikke kommenteret, i de tilfælde hvor vi skønner at de hindrer forståelsen kan der dog være indskudt et ord i [ ]. Ord der ikke bruges i standardsproget forklares i en note.

Der oplyses i hvert enkelt tilfælde navn og fødselsår for beretteren, og det angives hvilket sogn han/hun er vokset op i, og hvornår båndoptagelsen er foretaget. Der er ikke øvet kildekritik over for beretningerne, vi tager fortællerne på ordet.

På kanten af det mulige

"Ja, jeg var jo hjemme hos min mor. Hun var nu ene. Og hun var døvstum. Så jeg skulle lære fingersproget for at snakke med hende og så lave tegn jo. Og vi var jo ene to dernede. Vi boede nede i Bondegårdshuset dernede. Og hun gik ud og arbejdede og vaskede. Skulle op klokken fire om morgningen på Søvertorp og rundt omkring og skulle vaske. Så skulle jeg jo op og klædes på, inden hun skulle afsted ...

Jeg var da så bange, når jeg skulle sidde dér, fra klokken var fire om morgningen om vinteren, og så til jeg skulle i skole, når den var halv otte. For jeg skulle jo ned i Longelse skole.

Jeg skulle have en halv times tid til at gå derned jo. Og jeg kunne jo godt sidde og blive søvniq alligevel. Og det kunne også sommetider træffe sig, at jeg sov fra og itte kom til skole inden op på formiddagen jo ...

Eller óg jeg sov videre, hvis jeg blev liggende i sengen. Og vi havde og sådan en gammel foderseng³ at ligge i, jo. Der var jo da en nat, da havde mor ligget en rotte ihjel under sig. Der var så mange rotter og så mange mus, og jeg turde ikke ligge i sengen næsten, når at der var sådan noget skab jo.

Køkken i Munkebo 1889. (Foto: Lars Rastrup. Efter Erland Porsmose: *Naturens sang – Menneskets kår*, 1989, s. 50).

Det [huset de boede i] var sådan et rigtig gammelt ét jo, som der boede to familier i. Stengulv var der over det hele jo ... Vi havde jo køkken og et værelse kaldte vi det. Bagved. Og så brændehus. Vi havde itte andet ... [Mor var væk fra] ja, fire om morgenen til otte aften.

I: Hvad fik hun så for det?

Ja, hvad fik hun? Fik hun et par kroner? Nej. En krone om dagen vel. En krone om dagen tror jeg nok hun fik.

I: Og så fik hun noget kost?

Ja hun fik maden der. Og så fik hun sommetider så meget mad, hun havde en pakke med hjem, så at jeg fik. Når hun sådan var ude omkring, så var det itte altid, jeg fik varm mad ...

Jeg kan lige huske, at bedstemor hun døde, dengang jeg begyndte at gå i skole. Og de havde boet ene to der. For hun havde aldrig været gift min mor jo. Og så gik jeg i skole hernede. Så skulle jeg ellers tages ud, dengang jeg skulle begynde at gå i skole. For så måtte jeg itte være hjemme. For så kunne min mor jo itte lære mig at læse jo, når jeg skulle læse. Så ville de jo tage mig i pleje. Og det ville jeg jo itte.

I: Og det kom De altså heller ikke?

Nej, det gjorde jeg itte. For der var så en gammel kone dernede i Bonde-

gården⁴ dernede i Longelse. Hun sagde så, hun ville hjælpe mig at læse. Jeg skulle så komme derop, når jeg kom fra skole hveranden dag. Så hjalp hun mig ... Men se så havde de piger der. Når jeg kom hjem fra skole og kom derop, så skulle jeg lave al deres arbejde. For de ville ikke lave noget, pigerne. De gik nede og kærestede med fodermestrene. Og når så jeg kom hjem, så kuede de mig til det. Og jeg måtte ikke sige det til madammen.⁵ Da kaldte vi hende madammen den gamle jo. Men det måtte jeg jo ikke sige til hende, at de ikke havde redt sengene, karlenes senge. Dem skulle jeg jo så ned og gøre rent, når jeg kom.

I: Jamen hvor lang tid var De så deroppe på Bondegården?

Ja, da kom jeg hjem fra skole klokken fire. Så var jeg der, til klokken var en seks-syv-otte, ligesom nu mor kom hjem. Og så gik jeg jo så hjem.

I: Fik I mad på Bondegården nogen-
sinde?

Ja, det fik vi tit. Vi fik tit levnemad ned [fra] dem, der boede nede i huset, når de havde kogt kål og ærter og sådan noget. Så fik vi gerne en skålfuld eller et fadfuld ned, begge familjerne, der boede nede ...

I: Hvordan fik I brænde?

Ja det må vi have købt oppe i Bondegården. Tænker jeg mig. For vi havde

jo ikke andet [end] sådan kløvebrænde. Jeg ved da, jeg stod og kløvede brænde. Så det har vi jo købt deroppe når de huggede i skovene om vinteren.

Og ellers så sankede vi oppe i Søvertorp skov sådan stikker. Der måtte mor jo sanke lige så meget, hun ville sådan af de her tørre stikker der var faldet af træerne. Dem gik vi og sankede. Og så bar vi dem sådan hjem i knipper på nakken. Alt hvad der lå i skovbunden, det måtte vi tage. Men det var jo ikke alle der fik lov til at sanke. Min mor havde jo altså lov til det.” (Martha Nielsen, Longelse, f. 1896, optaget 1964).

Arbejde

At dømme efter hvor meget de forskellige emner fylder i beretningerne, har arbejdet været en hovedbestanddel af børnenes liv fra de var en 7-8 år, for norges vedkommende endnu tidligere idet de kom ud at arbejde for fremmede allerede før de begyndte i skolen som syvårige. Indtil første verdenskrig kom småkårsfolks børn ud at tjene flere år før de sluttede skolen.

En sjællandsk hyrdedreng. I den første beretning fortæller Jens Sørensen om da han kom ud at tjene som 7-årig. Han vogtede får:

“Ja, jeg har gået i skole én sommer ... Ja. Og så seks vintre vel. For det kunne jo sagtens gå dengang. For skolelæreren de kom meget sammen med dem fra Næsgården, og det var jo derude

jeg skulle tjene mine skorper. Så det kunne godt gå. Jo, jeg begyndte – jeg snød jo et halvt år, for vi skulle jo begynde når vi var fyldt syv år, dengang. I halvfemsjerne. Ja, jeg skulle jo have begyndt til april sådan noget, 1890. Men jeg begyndte jo så først den anden november 1890. Og så var jeg for lille til at flytte [får]. Husk på at det var jo løsdrift med fårene. Og der kunne jeg jo spille rundt ... Til at begynde med der gik jeg hjem og lå om natten. Men så kom jeg da til at ligge derude sammen med en anden dreng, for der var seks karle der. Og så var der to ældre drenge, de var en halv snes år... Jeg skulle jo møde der ved sekstiden om morgningen. Og så skulle jeg hjælpe fodermesteren, kaldte vi ham jo. Det var ikke malkerøgter som vi har nu om dage på gårdene. Men der var jo nok med så mange køer til én mand. Han skulle jo passe med foder. Og der til april dér – den anden april som jeg begyndte, der fik jeg fra anden april og til første november, der fik jeg seksten kroner.

I: Ja, det var jo heller ikke store penge.

Nej, men det hjalp da til.

I: Og hvor lang tid fortsatte arbejdet så?

Ja, til klokken syv om aftenen ... Ja, og så var der jo dette her, når nu fårene havde lam, som regel hvert får – der var tres får. Og de havde jo som regel to lam hver. Og en enkelt havde tre.

Men så var de jo altid stille. Derimod om efteråret, når høsten var kommet hjem, så blev fårene jo sluppet løse igen, så skulle de jo selv skaffe føden. Men det var jo et herligt liv. Så kunne jeg gå hos karlene, når de gik og pløjede til vinterlægning, kaldte vi det dengang ... Da jeg så blev ni år, så var jeg der hele året jo. For så kunne jeg jo begynde at flytte. Men der havde jeg også mine vanskeligheder til tider, for hvis nu at et kobbel får – de stod jo to og to, vi kaldte det jo kobbel, tredivet kobbel [var der]. Og det var jo to og to, og det var jo så med et tredelt legende.⁶ Og hvis så rebet gik op nede i legendet, så kunne hun jo få snøret sig sammen med et par andre. Og så måtte jeg jo undertiden skræve over halsen. Og stå og holde hende, og smøge rebet af, for at få viklet det tilbage igen. Og nu var man jo itte ret stor af alderen og lidt kortbenet var man jo også dengang. Så endte det jo med at hvis nu det var et stort, kraftigt får og et ungt får, så rejste hun jo hovedet, og så hængte man jo og dinglede der. Og så var det somme-tider at hun rendte et temmeligt langt stykke, inden man fik hold på det. Så skulle man jo holde hånden ned om snuden på den, for at standse hende. Og så skulle man jo også tilbage til kobbelen, så var de jo i den anden side.

I: Det var næsten for stort et job?

Ja, det var det lige nok. Men der blev jo taget nytte af bare⁷ små og store

dengang.” (Jens Sørensen, Fårevejle, f. 1884, optaget 1964).

Tjenestedreng på Sydfyn. Dernæst fortæller to brødre fra Sydfyn om de første pladser de havde som tjenestedreng:

“Christian: Jeg har været ude siden jeg var ti år. Jeg var i en gård ude på Lange Mark, ved Rygård skov. Der var jeg. Og jeg var oppe klokken halv fire og var med nede og malke. Og så skulle jeg hjælpe pigen op. Det var nogen store bakker, jeg skulle hjælpe hende derop over, og så skulle jeg hen og flytte køerne og over og flytte kvierne og fårene. Og så kunne jeg komme hjem og få noget øllebrød og nogen kartofler og mit mad. Og så gik jeg til skole, derude fra Lange Mark. Og gården lå langt nede ad en markvej, lige op til Rygård skov. Og der gik jeg derned halv fire om morgningen og malkede tre eller fire køer, og så hjalp pigen op over marken, så skulle jeg ned at flytte køerne, så over i en anden mark at flytte kvierne, og så i den tredje mark skulle jeg op at flytte får. Vi havde en tolv-fjorten får. Det var en gård på femogtres tønnder land. Og op klokken halv fire. Og når jeg så kom hjem fra skole – det var jo langt at gå, derovre fra og herhen til Gudme ... så skulle jeg på sådan en tur igen.

I: Ud til kreaturet?

Christian: Ja, og ud at hjælpe til at malke, og så flytte køer og får. Både

køerne og kvierne og fårene de stod jo i tre marker. Og så skulle jeg lære min lektie om middagen, medens de andre sov til middag. Men – jeg faldt i søvn. Så jeg har gået i skole og har ikke læst et ord på min lektie. Så var det jeg kan huske engang jeg kom i skole, så var jeg faldet i søvn. Jeg sad på bænken jo. Så sagde de “Christian sover”. Så sagde skolelæreren “Lad ham sove den stakkel”. Han vidste nok hvordan jeg havde det ... Og jeg var kun ti år [da] jeg kom derud. Og var så dér til jeg skulle begynde at gå til præst. Så havde min far – jeg havde været hjemme en søndag, så sagde han, “Nu kan du sige til dem om de vil klæde dig på fra yderst til inderst”, og sko og hvad der hører sig til, når vi skulle konfirmeres. Om de vil give mig det. “Nej”, sagde han den gamle så – for der var en yngre også – og så sagde han, “Ja, det er noget galt noget, at sådan nogen hvalpe de skal ud på den tur”, når vi er kun ti år. Og så var der til den tid. Så ville de kun betale det halve. Så sagde jeg, “Så må jeg ikke være her. Så skal jeg gå hjem”. “Nej, sikke noget snak”. “Jo, hvis itte I vil gå ind på det, så skal jeg komme hjem. Det er ordre fra min far”. “Nej. Nej, det skal du itte gå hjem for”. “Jo, hvis itte I vil give mig det, så går jeg”. Men de sagde nej. Så en morgen, da jeg var kommet hjem i kammeret – jeg var itte i skole den dag, det var kun hveranden dag, vi gik i skole, så pakkede jeg mit habengut sammen i en bylt, og så råbte de, nu skulle jeg ind og have frokost. “Jo”, sagde jeg.

Jeg sprang ud ad et vindue, det var lige ud til en mødding, kammeret, det var ud til en mødding – der sprang jeg ud ad vinduet. Jeg smed først mine pakker ud, og så kravlede jeg ud, og så ned over marken, ned bag noget de kaldte Bredemosen. Og der løb jeg ned over. Og de så jo ikke jeg var stukken af, inden at der var gået lidt, så gik de ud igen, “Hvor bliver du af, vi skulle jo have mad. Vi skulle jo have frokost”. Men jeg var væk. Jeg var snar at komme ned over bakkerne, sådan de ikke kunne se mig, og så ned over skoven og op ad noget der hedder Langå Bakke, der op over og så hjem. Nå. For jeg skulle komme hjem, for far han havde ti tønder land og skulle trække roer – og skulle trække op, på en gård oppe i Galdbjerg. Og så skulle jeg op og hjælpe til dér. Der kunne jeg tjene til mit konfirmations-tøj dér, når jeg hjalp til dér.

Martin: Vi røg jo tobak dengang. Og jeg var jo ikke konfirmeret, men manden han holdt os med tobak. “I skal ikke pive”, sagde han. “I kan bare tage her”. Det stod her på bænken. “I skal ikke pive, I kan bare tage, når I skal have noget”. Han var flink med det.

Christian: Ja. Så var der engang om vinteren – der hvor han [dvs. Martin] var – de havde et gammelt hus, at de kaldte brændehuset. Der stod de inde og arbejdede i brænde om vinteren, i det her gamle – et stort hus. Og så var der jo is på gadedammet. Og så var der blevet tørt, så var der så meget

vand. Så dengang vi kom og skulle derom, så ville manden have de skulle gå over gadedammet. Den ene han kunne jo sagtens, men den anden den faldt i vandet, og så måtte hjem og have noget andet tøj. Og manden han morede sig så kosteligt over det han faldt i alt det vand. Det gjorde jo ikke noget, for det han skulle hjem og have helt nyt tøj på. Det gjorde jo ikke noget. For det morede ham – manden, der hvor Martin var.

Martin: Men sådan et par knægte vi var jo søvnige om morgningen. Og så kom han og kaldte på os en morgen. Men vi sov igen. Og så kom han imidlertid, men vi sov jo væk. Da han så kom, så sagde han, “Jösse Vorherre bevar vos”, sagde han, “hille satan knuseme, er I ikke kommet op endnu? Nu har jeg ryddet af for hestene, og været omme i grusgraven at skide og flyttet kalv, og I ligger endnu. Hille den onde knuseme”, sagde han. Der skal jeg love – sikke en morgenbøn vi fik. Jeg skal love for vi kom op. Sådan en morgenbøn havde vi aldrig hørt før.” (Martin og Christian Nielsen, Gudme, f. 1877 og 1890, optaget 1967).

Malkepige i Nordsjælland. I denne periode ser det ud til at vogterarbejdet på øerne især var et drengearbejde, men også pigerne kom tidligt ud. Boline fortæller om mark- og malkearbejde i sin første plads:

“Og så kom jeg jo så ud at tjene da jeg var mellem tolv og tretten år ... Ja det

var før jeg var konfirmeret. Det var ellers inte meningen, men konen på Strøllilegården hun kom jo hen og plagede mor med at jeg skulle afsted. Og så ville jeg jo også gerne afsted så. Så kom jeg så ud at tjene, den sommer ... Jeg kom derhen den femtende maj og så til den første november. Og så var jeg jo hjemme så –. For jeg blev jo skrevet ud af skolen og ført til Sigerslev skole. Men jeg havde aldrig mine ben der, nej. Ja, andet [end] jeg var hjemme der på gården hver dag. For den ældste klasse, den gik kun de første tre måneder i skole, om sommeren, og så de andre tre, der havde de ferie. Og så kom jeg jo så hjem, og så gik jeg i skole i Ølsted igen. Og dér var jeg jo så til majdag igen. Så tog jeg til Strøllile igen.

I: Hvad skulle du lave da du var ude at tjene som sådan en lille pige?

Alt muligt ... Ja, man vaskede jo op og – ... Ja, og så den anden sommer jeg var der, der måtte jeg med ud og lægge hø. For konen der plejede at komme der hun skulle have en lille. Så hun kunne ikke komme med. Og så var jeg ude at lægge hø.

I: Hvad vil det sige at lægge hø?

Det var slået og kokket.⁸ Og så var det jo så tjenligt til at blive kørt ind. Og så lagde jeg læssene. Ja, hver andet, for der var jo en pige der tjente der, og hun lagde jo også ... De var tre vogne og skulle køre ind oppe fra bakken, og

der var inte så langt. Og så da Peter han kom ud med vognen, så sagde han, "Kom du bare her", sagde han. "Så kan du mageligt lægge hø". Og så kom jeg jo op og lagde hø, og det gik også godt.

I: Hvordan gør man det, så det ikke falder af?

Det var jo det man skulle passe på. Man lagde det jo først enten forved eller bagved. Det var ligesom hvor vinden kom fra. Og så lagde man et lag ude ved begge sider, og så et binde-lag i midten. Det holdt så på de andre to. Og sådan blev man ved til der var en fire-fem lag på. Så kunne man inne have mere på. Så var det jo læsset.

I: Havde I også det der hedder en læssemed?

Ja. Så var der en læssemed, at vi havde og lagde op over. Og sådan en læssemed, det var jo en sådan lang stang ligesom en flagstang. Og den blev jo sådan snøret for ved forhammelen. Og så bagved der var så krog på at man kunne slå op over og så blev læsset jo trukket sammen. For så kunne der køres med det foruden at det faldt af ...

Der [når man skulle malke] var man oppe om morgenen når klokken var fem og malke første gang. Og så ved ellevetiden, til middag, og så om aftenen når klokken var syv. Så var det jo forbi. Vi havde seksten køer.

I: Hvor mange var I om at malke dem?

Ja, der var jo den anden pige og så mig. Og så om middagen så var der sommetider den ene af sønnerne. Han var ni år, men han var rigtig rask til at malke. Men jeg og ham vi gik ud at malke, fordi så var de andre jo i marken. Så var vi ude at malke. Han kunne inte så godt slæbe mælken hen i de store spande, så måtte jeg bære hans mælk med for at hælde den af, så han kunne komme videre fort. Det sagde han så tit, da han så blev ældre. At da jeg var ni år og Boline tolv, så malkede vi.

I: Men det var dig der måtte slæbe?

Ja, for det han kunne jo inte så godt. Han var jo kun ni år.” (Boline Jensen, Ølsted, f. 1886, optaget 1978).

Staldarbejde på en stor sjællandsk gård. Selv om forældrene ikke havde egen bedrift, kunne børnene godt bistå dem i deres arbejde. Frede Andreasen beretter detaljeret om staldarbejdet sammen med faderen, der var fodermester, om malkning, langhalmsbehandling og om det senere arbejde på nabogården som vogterdreng:

“I 1903 der blev min far fodermester på Toftegård. Den store gård heroppe. Ja, en gård på firs tønder land dengang. Og de havde godt med køer. Og der var jeg jo inne mere end otte år, så der havde far min fætter til at hjælpe

sig på gården der. For der var jo ligegodt – jeg tror det var fireogtyve malkekøer der var. Og så havde han mange grise. Han var sådan en fremskridtsmand, ikke sandt, og vi havde da en tresindstyve grise. Men så i 1904, så sagde far, “Nu må du hjælpe mig Frede”, sagde han, “for det kan du lige så godt som Frederik”. Min fætter han hed Frederik. “Du kan lige så godt hjælpe mig”. Ja, og jeg hjalp ham jo altid, når inne jeg var i skole. Og jeg kunne jo hjælpe ham på den måde at når vi nu gik over –. Altså ikke fra morgenstunden kunne jeg hjælpe, for der skulle jeg jo i skole, men så når jeg kom fra skole, og vi skulle til at begynde at fodre der –. Når klokken den var sådan halv to, begyndte vi gerne at fodre køerne. Så fejede jeg krybber af. Sådan fra formiddagen af, hvad der lå af halmstrå som inne der var spist op. Så gik jeg og fejede krybber af, mens min far han var oppe at måle noget kraftfoder af til køerne. Så var jeg færdig med det. Så fik de kraftfoder, ikke sandt.

Og så når de havde fået kraftfoder, så skulle de have roer. Og det blev båret rundt i disse her vidjekurve, fra gammel tid af ... Og der kunne jeg stå så og læsse roer. Så at når far havde været rundt med en kurv, så stod den næste kurvfuld fyldt. Så det sinkede slet inne. Når vi så var færdig med roerne, så skulle krybberne fejes. Og så var der ud i gavlene dér, der var en prop at man kunne tage ud og sætte i igen. Og så når man havde fejset derned til,

så lukkede man lige op for vandhanen, så skyllede det ud alt det her, roemøget. Og så skulle der postes vand ind. Og så stod min far –. Der var en stor pumpe og stod ude i gården, og der blev sat en prop i selve dette her, hullet, hvor ellers vandet kom ud, for det skulle jo presses op ... Det var en stor træpumpe. Altså med jernhåndtag. Der stod de dér og pumpede. Og så blev det jo trykket op, for så kunne det trykke vandet ind i kostalden. Så var der jo tryk på, når nu det blev pumpet helt op. Det blev pumpet lige så højt op, som op til bjælken der, ikke sandt. Så var der tryk på ind. Og så kunne jeg stå derinde og se efter og lukke op og lukke i for de forskellige. Der var tre rækker der skulle lukkes op og i. Men så havde far trukket den store trillebør ind som vi trillede møg ud på, og imellem som jeg så efter vandet om der var nok, for at han var fri for at skulle gå ind og se efter. Det sparede jo også tid. Så kunne jeg læsse sådan en børfuld. Og så lukkede jeg døren op. Så råbte jeg, "Far, nu er der en hel børfuld. Nu må du komme". Og så kom han og trillede ud. Og når vi var færdige med det, ja, så havde jeg lille gut sgu næsten ordnet hele kostalden med al møget der skulle trilles ud. Så var den i orden ... Og så skulle de jo have hø og halm, køerne. Og så havde far – for nu det var sat sammen sådan oppe i spænderne,⁹ vi kaldte det for, så var det jo trampet, og så kunne jeg lille mand, jeg kunne jo inne slæbe det ud. Så havde far sådan været oppe og losne

det, så at jeg kunne gå op og vælte det ned af lemmene, der var i loftet. Og så kunne far bare gå og splitte det ud til køerne. Og så strøede jeg under køerne, og så fejede min far grebningen som vi kaldte det for ned igennem, og så var vi færdige ...

Ja, det var inne altid jeg var med ovre at malke. Men jeg var jo da med inne så sjældent derovre. Og der var en datter og tjente oppe på gården. Eller datteren oppe fra gården. Og hun skulle jo også lære at malke. Og vi var lige gamle ... Og så når vi to små vi sad der på hver en malkestol, ikke sandt, så snakkede vi. Vi havde jo sådan en snak vi to, for vi var så gode venner vi to. Og så når karlene de kom ind i stalden og vi sad der, så sagde de altid, "Nå, der sidder de små fodermesterfolk". Så vendte vi næsten ryggen til hinandre, for så ville vi inte snakke, for vi synes det var så flovt at vi sad der og snakkede vi to ... Vi har jo inte været ret gamle. Vi har jo været dér, en ni år. Ja. Da vi sad dér på malkeskamlerne. Nej, så det kunne vi inte lide, for så sagde de "de små kærestefolk". Og det kunne vi ikke tåle. Nej. Nej, så blev vi fornærmede. Så rejste vi os. Så ville vi inte sidde ned mere ...

Jeg har været en ualmindelig karl til at kunne malke ... Nogle køer, de måtte jeg have. Vi havde tre ... De var så hårdmælkede, som de kaldte det for. Og så ville de ikke komme med mælk. De ville inte lade ned, som de gamle

sagde. Og der kunne jeg sidde dér og trække i disse her patter til far eller mor kom. Så var de kommet med mælken, bare jeg havde siddet og trukket der. Jeg kunne sgu inte klemme noget mælk ud, men jeg kunne sidde der og trække i patterne, ikke sandt. Så den var jo i orden så. Så kunne de jo hurtigt blive færdige. Men det var altså i 1903 og 1904.

Men i 1901 og 1902 ... der hjalp jeg min far på den måde at han begyndte jo om morgenen når klokken den var syv. Og det var kun ved en lygte der hængte. Der var inne noget med elektrisk lys. Og så når klokken den blev en fem-halv – man kunne godt sige halv seks [om eftermiddagen], ikke sandt, så var det jo mørkt her om vinteren. Og jeg lille gut, jeg turde jo inte gå derop alene. Så måtte mor følge mig derop. Og så blev jeg losset ind ad lemmen der var ind til rugloen dér. Så blev jeg losset ind dér, og så skulle far jo skære disse her langhalmskærver som de kaldte dem for. Det blev lagt op i en kasse, som var i denne bredde. Og så i denne længde her. Og så var der et bræt man kunne træde på hernede, der gik en stang ned til. Og så var der en kniv op sådan med et håndtag på, fordi at de skulle skæres lige af. Sådan så der ingen strå var. De skulle være fuldstændigt lige. Og når vi havde skåret dem af, så smed far dem hen til siden, og så stod jeg lille knægt her og kunne give ham dem, for så var han fri for at skulle bukke sig for hver gang. Det kunne

jeg lægge op. Og når vi så var færdige, så snupede far – de siger et tommelfingerbundet, som vi snoede dengang, og det blev hængt op på en krog, lagt en mursten på, sådan som herude, og dernæst skulle jeg lægge to og to og én af den slags. For de skulle jo bindes sammen i fem og fem. Og der var jeg gået op så en hel vinter der. Og hjælpe ham med det. Og da jeg så var færdig, så skulle jeg jo have lidt for det. Og ved du hvad jeg fik? ... En svane-kniv. En lommekniv til femogtres øre. Så jeg var høj i hatten da jeg kom i skole og kunne vise de andre drenge, for de andre de havde jo inne andet [end] sådan nogle gamle nogle der var kasseret, ikke sandt. Men jeg kunne stille med en ny. Den tjente jeg på en vinter ...

Jeg var sgu inte mere end elleve ... Men vi var så mange børn i skolen, så at vi kunne inne være – for ellers jeg skulle inne [have] været oppe i fjerde klasse. Men så sagde skolekommissionen at vi var –. Vi var tre. Og inte for, jeg har altid godt kunnet følge med, ikke sandt. Nu inte for at prale, men jeg kunne godt følge med. Og så siger skolekommissionen, “Jamen, der er Frede og Kristian og Karl”, tror jeg vist nok han hed. “De kan godt komme op i store klasse – i fjerde klasse”. Og så skulle vi inne gå mere end tre halve dage om ugen fra klokken syv til klokken elleve. Og de andre to drenge som var på gården, de skulle jo gå hele dagen. Så jeg var jo sådan en lille gut og kom derover at være med at

høste, og så blev jeg der så fra høst af og til midt i november måned. For jeg skulle jo så – der var jo kutymen dengang at man skulle vogte køer. Når al sæden var kommet væk fra marken, ikke sandt, så skulle køerne slippes, og så skulle de gå løse dér. Og så var jeg jo ene, men de andre to drenge de var jo to, når de var hjemme. Og det var sgu ikke sjovt for sådan en lille

mand at gå derude, for vi havde da ligegodt en tyve køer og en syv-otte ungdreager. Der har vel nok været mellem femogtyve og tredive dreager kunne vi godt sige der var. Og man skulle gå og passe på at inte de løb nogen steder uden de blev på marken. For dengang havde de ingen roer på den gård, men der var en nabo, han havde roer. Og det var sgu ikke sjovt at

Der køres korn ind med en dreng ved tømmerne. (Foto: Lars Rastrup. Efter Erland Porsmose: *Naturrens sang – Menneskets kår*, 1989, s. 95).

passee på så mange køer, hvis først én havde opdaget at der var en roemark, så var det jo bedre at komme derind. Og så løb man og så græd man lidt engang imellem når inte man kunne få magt med køerne ... Og så gå der sådan en lille mand ene hele dagen. Dagen var sgu lang. Pigen kom ud og skulle vogte køerne medens man var hjemme at spise til middag, ikke sandt. Og så gik man derud igen. Og det var sgu lige meget hvordan vejret var. Så kan jeg huske der var et stort dige. Og der lå så meget gammelt hø og skidt, og det gik vi drenge jo og samlede sammen og fik stablet nogle pinde fra et dige ned i jorden. Så kunne man sætte sig derinde og skutte sig lidt hvis det var regnvejr eller blæsevejr. Så kunne man sidde derinde og dække sig lidt. Og så var man sgu så gal hvis man så et par køer var ved at skulle løbe sin vej, når man sad derinde og havde det så godt. Nej, så skulle man afsted ud. Og der gik man så til – dér om efteråret – klokken har vel nok været dér en fem stykker eller sådan noget om eftermiddagen. Når så gårdejeren kom ud og køerne havde samlet sig herude ved landevejen her ... og begyndte at vinke med armen, så var køerne sgu så kloge, så vidste de, de skulle hjem. Så kunne man lige så godt flytte sig for så væltede de ind over landevejen, for der var jo ingen biler dengang ...” (Frede Andreasen, Greve, f. 1895, optaget 1981).

Om at køre hesteomgang og være vogterdreng på Falster. Laurits Hansen

fortæller om hvordan han tjente kosten på nabogården, bl.a. ved at køre hesteomgang når der skulle tærskes – et typisk børnearbejde:

“Ja, mine forældre de havde et hus der med ét tønder land jord til. Og far gik så på arbejde, men de drev det da i fritiden med noget frilandsgartneri. Så der måtte vi jo alle sammen arbejde ... da vi var børn ... Men de kørte på torvet i Stubbekøbing, og en enkelt gang til Nykøbing. De havde en hest som de kunne køre med. Mange gange så kørte mor selv. Ja, så var vi jo gerne med én af os jo. Eller somme-tider to af os da vi var børn. Det var jo stor højtidelighed når vi måtte komme med derud ... Men da så vi blev lidt større dér, så måtte vi skam ud og være med at bestille noget ... Vi kom hen på en gård dér ved siden af. Det var Lissens dér. Vi boede meget nær ved dem, og jeg har haft tre af mine andre søskende været der – i hvert fald de to de var der da også som børn. Og vi fik da – ja penge det fik vi inne noget videre af. Men vi fik jo da en god kost der. Og vi fik også en pæn behandling der. Jeg havde det godt dér som barn. Det havde jeg.

I: Men vil det sige at I var der om sommeren?

Vi var der hele året. Ja. Om sommeren så var det jo med at rende ud og flytte får og kvier og være med at vande køer og sådan noget dér. Og det var sådan ellers andre småting. Men om

vinteren så tærskede de jo med sådan en maskinømgang dér. Med fire heste for. Og det var sådan to bomme. Så var der sådan en briks derinde midt i dér. Der kunne man stå oppe så, med en smule pisk og så jage på hestene. Sådan foregik det ... Det var drengens arbejde at stå dér jo. Det var jo vældig sjovt lige til at begynde med, men når man havde stået der i en lille halv dag, så var det ligesom det blev sådan – så var det sommetider det –. Ja, man kunne ganske vist stå af og gå bagefter et par af dem jo. Men så slækkede de andre jo lidt dér.

I: Men det var jo også mange heste at holde styr på, fire?

Jamen de var jo bundet på bommen dér ... Så de kunne ikke komme ud. De var nødt til at blive der ...” (Laurits Hansen, Falkerslev, f. 1905, optaget 1987).

Roearbejde på Sydfyn. Nogle slap for at komme ud at tjene indtil de var konfirmeret og udskrevet af skolen, men det betød kun undtagelsesvis at de slap for at skulle arbejde. Det gjaldt også Jens Børge Rasmussen fra Kværndrup. Han beretter om familiens fælles arbejde og børnenes medvirken, bl.a. ved roelugning og -optagning. Men helt så hårdt som for dem der tjente for fremmede var det ikke, der var således tid til at holde

Barn med forældrene på høstarbejde. (Foto: Lars Rastrup. Efter Erland Porsmose: *Naturens sang – Menneskets kår*, 1989, s. 144)

en fristund i mørkningen, *aftenrusset* som det kaldes lokalt.

“Vi skulle begynde at malke når vi var ti år, så skulle vi begynde at lære og malke. Og så skulle vi hjælpe til at malke hver gang. Det var jo selvfølgelig med hånd jo. Men ellers så hjalp vi til med det hele. Jeg kan da huske at da jeg var tretten år, der var min søster seksten, og hun var temmelig dygtig til at binde op, altså binde neg. Og så havde far sagt, “Vi skal nu have høstet den rug, det er ved at være tiden”. Og nu kan det måske lyde som lidt pral, men jeg var temmelig dygtig til at bruge en le – et mejetøj – høsttøj. Og så skulle mor og far i by dagen efter, og så siger jeg til Sigrid, “Skal vi ikke høste den rug nu mens de er væk?” De skulle afsted fra morgenstunden af. Og så gik vi til den. Og vi havde det høstet og bundet op om aftningen da mor og far kom hjem, og der var det meste af en tønne land. Og jeg var tretten år og min søster var så seksten år. Og dér var vi vigtige ... Men jeg havde jo gået sammen med far og høstet, og han havde jo forklaret mig hvordan jeg skulle – det hedder jo lægge låret¹⁰ til – ...

Så efterhånden der om sommeren, så kom roerne op og så skulle vi ud og luge roer. Der var vi såmænd ikke ret gamle, vi kunne hjælpe til. Far han havde skudt dem ud, som de sagde, sat dem ud i blokke. Altså de stod i rækker, og så gik far foran og huggede det væk, sådan der stod kun nogen

blokke. Og så skulle mor og vi børn, vi skulle jo så kravle på knæene og luge alt skidt væk, og så de roer der var for meget, sådan der kun stod én roe hvert sted. Og jeg kan da sagtens huske, at jeg blev hurtigt træt af det. Og så kravlede jeg op på ryggen af mor og sad dér. Det var jo betydeligt lettere som luge roer jo. Men hun fandt sig såmænd meget i det. Men jeg måtte jo da hjælpe til, og da jeg så blev lidt ældre, så var der jo ikke noget og hed det dér. Så skulle jeg luge roer. Og så efterhånden at de groede til, så skulle vi hakke dem. Og så kom vi jo hen ad efteråret til ... Og så skulle vi have roerne op. Og det foregik jo med håndkraft. Vi trak dem op, og så bankede vi jorden og skidt af dem, hvad der nu var. Og så lå vi igen på knæene og huggede toppen af dem og smed dem sammen i nogen hobe. Og så dækkede vi dem med toppen. Og når så vi fik dem taget op, ja, så begyndte vi jo så at køre dem hjem, med hesten og vognen, og [så] skar vi toppen af dem, og når vi fik roerne hjem, så spredte vi toppen med en greb. For så kunne vi pløje den ned jo ...

Og så kan jeg da óg tydeligt huske, at så var der noget der hed, når vi sådan var over det groveste derude, og far han skulle gøre kørerne færdige, så inden malketid, for der skulle vi jo da [være med] allesammen, så havde vi noget der hed rus herinde, skumring, rus, og der skulle vi ikke have lys. Så sad vi henne omkring kakkelovnen. Og mor fortalte historier. Og når så

russet var forbi, så skulle vi så ud og malke. Og når vi så havde fået malket og var færdige nede i stalden, så skulle vi ind og have aftensmad.” (Jens Børge Rasmussen, Kværndrup, f. 1904, optaget 1974).

Spinding. At bruge en le var noget af det der krævede en del øvelse, det samme var tilfældet med at spinde:

“Alle de store piger de havde jo lært at spinde. Men jeg havde ikke. Så sagde mor, “Det er også forskrækkeligt. Tøsen hun kan itte spinde endnu”. Og det skulle tøsen jo lære. Ja, hvordan var det så? Nå, jo. Så blev jeg da stillet an ved rokken og begyndte at tråde.¹¹ Og jeg kunne jo slet itte. Somme steder var det så tykt. Og så andre steder så var det så tyndt. “Nej”, sagde mor, “det kan tøsen itte endnu. Somme steder er det som et låg og andre steder som et hår”. Ja. Så det gik et stykke tid, inden jeg fik lært det. Men jeg fik da lært det. Så jeg kunne lave rigtige tøjler.” (Anna Pedersen, Kirke Helsinge, f. 1885, optaget 1974).

Smededrengen. “Altså [da jeg var otte] der stod jeg nede i smedjen, og så på når min far han smedede. Og jeg var grove¹² interesseret i det dér. Og så alle gårdmændene dengang, de var jo sådan stillede at de bestilte itte noget, for de havde nogen folk til at gøre deres arbejde. Og så kom de op i smedjen, og der stod de så og snakkede om, at det var da nogen rædelige¹³ tider nu, for nu kostede en le fire kroner.

“Og så er vi da så heldige at smeden han skal itte have stort for at stille ham¹⁴ rigtigt ind, for ellers kunne det da aldrig gå”, sagde de ... Og så blev harvetænderne hvættet,¹⁵ kaldte vi det. Og hvis de var slidt for meget så skulle de ålægges. Det vil sige at der blev svejset et stykke på og så smedet ud igen sådan den var lige som en ny. Og jeg var itte ret gammel, [da] jeg begyndte at skrue de her tænder af og så smuttede nøglen af og så slog jeg mine fingre, men der var jo itte noget at gøre ved det, jeg måtte jo på den igen ... En [tøjr]stage, det var noget af det første jeg smedede, det var en stage. En jernstage kaldte de det dengang. Først havde de træstager. Det har jeg aldrig set noget til. Men det var meget bedre med de her jernstager. Og så smedede jeg jo sådan nogen og der skulle sættes en ring i, eller også noget vi kaldte et legesøm. Det var altså sådan en krog med et hoved på der kunne dreje rundt inde i hullet i stagen, sådan at så kunne koen jo gå uden at snurre det hele rundt ... Så var der jo så det med at sko heste. Dengang jeg blev så gammel at jeg kunne holde en hest op, så begyndte jeg jo på det. Det var de [dvs. bønderne] glad ved for nu skulle de itte selv holde op, for det gjorde jeg. Og så smedede vi sko om. Min far han sagde, “Nu skal jeg lære dig at smede en sko”, sagde han.” (Karl Jensen, Særslev, f. 1903, optaget 1976).

Selvtjent er veltjent. Både beretningen fra Kværndrup ovenfor og den følgende

fra Lolland giver også udtryk for stoltheden over udført arbejde, iveren efter at deltage i de voksnes arbejdsliv, og glæden ved selvtjente penge:

“Når først vi kom hjem fra skole, så skulle vi jo have noget mad, og det var altid levninger fra middagsmaden ... Hvis at mor var i roerne, ja så måtte vi selv varme noget mad, og hvis hun var hjemme, sørgede hun jo for det, og vi skulle bare spise. Og så skulle vi jo altid hjælpe til med noget dér. Det skulle næsten alle børn, i særdeleshed inden for landbruget. Og jeg ynker ikke mig selv for det og heller ikke nogen af de andre. For det må jo have været ret dejligt, for det var så tit nogen af dem hvor deres far han gik på arbejde, og så var sådan nogen store drenge –. Så kom de ud hos os andre, og så ville de hjælpe til. Og så var der jo altid en femogtyveøre, og det var mange penge. Der var masser af knægte, som gik og hjalp til med alting for at få halvtreds øre og så endda var stolte, når de kom hjem sådan. De var mest glade for hvis de fik den i femører eller sådan. Og jeg har selv efter at jeg var blevet voksen ... kommet ind et sted, hvor knægten han kom hjem og så på sin mor, og så havde han hånden nede i bukselommen, og så rystede han sådan med pengene. De ville helst have dem sådan i småpenge, så det kunne rasle ...

Så skulle vi trække roer op ... Jeg havde min egen roegreb også. Når far så kom hjem fra sukkerfabrikken, og der

skulle læses på, så holdt jeg op med at trække roer op. Så tog jeg min greb, og så gik jeg over og hjalp til at læse på. Altså mor og mine søskende, de glommede¹⁶ noget over det dér, for jeg skulle bare trække roer, men jeg ville altså læse roer på. Det var sådan, der var jo sådan en higen for at komme op og lave det, som man først skulle lave, når man var nogen år ældre. Og sådan var det næsten altid med os drenge dengang.” (Herman Nielsen, Fuglse, f. 1909, optaget 1987).

Iværksætterten. Indimellem er der også eksempler på foretagsomme børn der driver selvstændig virksomhed i en ung alder, som fx denne fisker:

“Jeg har aldrig tjent bønder. Jeg har været hjemme hele tiden at fiske. Men jeg forstod hvordan. Du kan bare selv tænke dig, dengang jeg var ti år, så siger jeg til min far, “Hør far”, sagde jeg, “du har tre gamle åleruser oppe på loftet. Må jeg itte få dem?” “Jo det kan du godt få. Men de duer jo itte”, sagde han. “Jamen jeg kan jo da lappe dem”, sagde jeg. “Ja, lap du bare væk”, siger han så min far til mig. Nå. Så får jeg óg de her tre ruser lappet. Og så slog jeg dem¹⁷ her nede. Så rendte der for fyrre kroner i dem. “Dem skal du sætte i sparekassen”, siger han så, den gamle. “Nej. De skal itte i sparekassen”. “Hvor vil du så have dem hen?” “Ja, jeg vil købe en pakke tvist. Og så sætter jeg mig til at binde”, sagde jeg. “Sådan skal det være”. “Så binder jeg fire ruser til at sætte her-

nede. For jeg er da klar over, der er et par ål på det sted, når jeg kan fange sådan i nogle gamle ruser.” Nå. Det gik jo helt godt. Jamen jeg var itte uden ti år ... Nej, jeg var skam itte ret gammel. Jeg var kun sådan en halvstor dreng. “Ja, jeg skal da ned og røgte mine ruser”. “Ja, det skal du da”, sagde han, den gamle. Jamen han mente jo da, at jeg havde gjort en temmelig god fangst. For den gang var der jo ål nok jo ... Du kan selv tænke, de kunne fange mange ål i sådan en bitte åleruse ... Jamen, det kunne de. Nå. Men så gik turen jo,

forstår du. Så siger jeg til vor far, “Må jeg itte sætte en rejeruse ud?” “Jo”, sagde han. “Det må du godt”, sagde han. “Men pas nu på, itte at du ligger og kommer galt afsted og hopper ud af prammen”. “Nej. Det går nok”, sagde jeg. Og den satte jeg omme i Mejlhoveder, den her ruse. Og ved du så hvad fangst jeg havde? Jeg havde to store blankål i den. Det var al min fangst. Rejer var der itte noget af. Ja, tænkte jeg ved mig selv, når at den kunne fange to blankål, så må der vist være blankål, når den tid kommer. Så bandt jeg fire ruser og satte

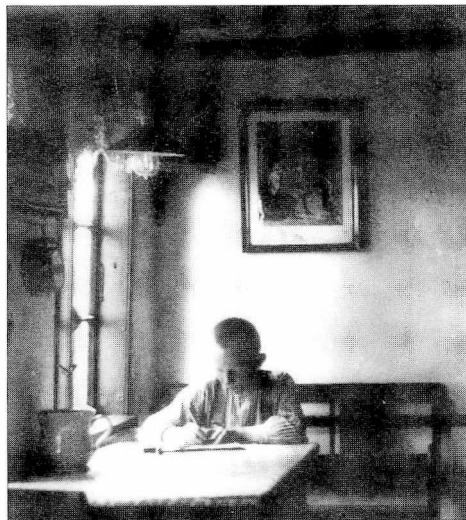
Fiskere bøder og tjærer garn med tre drenge som ivrige tilskuere, en af dem med rusebøjler. Måske hans egne? (Foto: Lars Rastrup. Efter Erland Porsmose: *Naturens sang – Menneskets kår*, 1989, s. 118).

dér. Og du kan tro den var der. Og da var jeg itte uden en dreng. Jeg var jo itte uden en dreng og gik med det. Du kan da nok forstå at jeg skulle nok blive til noget. Det kan du tro. Sådan gik det til med mig.” (Jens Jensen, Drejø, f. 1886, optaget 1972).

Skolegang

Et andet hovedkapitel i beretningerne er skolelivet. Fortællingen herom kræver et par kommentarer. Indholdet i undervisningen fylder ikke ret meget her, der fortælles mest om omstændighederne. Der undervises principielt hveranden dag, men i mange tilfælde skævdeses skemaet mellem sommer og vinter, tilpasset arbejdsrytmen, ligesom det er tilfældet med sommer- og

Dreng læser lektier. (Foto: Lars Rastrup. Efter Erland Porsmose: *Naturens sang – Menneskets kår*, 1989, s. 105).

efterårsferie, der karakteristisk nok hedder *høst- og kartoffel-* eller *roeferie*.

Undervisningen. “Ja, det var jo som skolerne var dengang. Vi havde jo katekismus og bibelshistorie og salmebog. Og det skulle man kunne udenad. Men nu har jeg jo været voldsomt heldig, for jeg har haft det, at skolelæreren kaldte en klæbehjerne. Jo, når jeg havde læst et stykke i bogen enten det var i katekismussen eller det var i bibelshistorien, så sad det, og så kunne jeg fortælle hele remsen. For nu er det jo mere almindeligt at børn læser og så spørger læreren dem jo til.

I: Men der må da også have været andre fag end religion?

Ja, så havde vi jo – når vi kom i den store klasse, så havde vi jo diktat, og skønskrivning.

I: Jamen sådan noget som dansk og regning, det må da også have forekommet?

Ja, vi regnede jo lidt, men det var jo ikke andet end første del, at vi nåede. Ja, jeg nåede – jo, i den øverste klasse der nåede jeg jo et stykke ind i anden del. Men det vil sige man snød sig jo til en hel del af det.” (Jens Sørensen, Fårevejle, f. 1884, optaget 1964).

“I: Men kan du huske noget om de andre fag I havde?

Jah, det kan jeg da. For regning, der

kunne jeg klare mig, og vi havde jo regning og skrivende og både skøn-skrivning og diktat, og så siden genfortælling og alt muligt. Og så lærte vi jo bibelhistorie og katekismus – det kaldte vi jo lærebog – og danmarkshistorien og geografi og – vi havde itte sprog, det havde vi altså itte. Og så havde vi og noget hovedregning og noget sang og sådan hvad der nu hørte til.” (Petra Gjerstrup, Tved, f. 1899, optaget 1982).

Skolens tilpasning til arbejdsrytmen.
“Om vinteren så gik vi i fire dage i træk. Om sommeren gik vi –. De små de gik fire dage i træk om sommeren, for det at de store de skulle gå fire dage om vinteren for det de kunne bestille så meget i markerne.

I: De skulle hjælpe til.

Ja. Og så skulle vi andre kun have to dage. Og jeg syntes, det med at gå i skole det regnede jeg aldrig for noget. Jeg syntes næsten altid det var sjovest. Der var jo nogen der tudede altid. Det [kunne jeg] itte forstå, for det jeg syntes det var så nemt.” (Anna Pedersen, Kirke Helsinge, f. 1885, optaget 1974).

Lærertyper. De næste to beretninger hører til den store gruppe der handler om hvor meget læreren brugte spanskrøret, og skildrer selvfølgelig især situationer hvor fortælleren mener at behandlingen var uretfærdig. Der er dog flere der fortæller at de får lige så mange tæsk derhjemme, så fortællingerne berettiger næppe til

generelle påstande om lærernes grusomhed. Klø var anerkendt som sanktion over for børn.

“Det var en meget dårlig skole. På en måde da. Ja, vi gik jo hver anden dag. Men nu skal jeg fortælle dig noget om min andenlærer. Han fik ikke mere i løn end han skulle ud på gårdene og spise. Det var da nærmest dem der havde børn og gik i skole. Og så skulle de børn, de skulle jo favoriseres lidt mere end nogle andre ... – og jeg har spekuleret på det mange gange. Det dér...

Jamen de [børn fra] bøndergårde, de blev jo sat op ved de øverste borde jo. Og de skulle jo hjælpes dér. Og så sad der jo sådan nogle nede i mellem dér. Så de aller fattigste. Der kom en hel del dér fra Dalbygård – herregården dér. De sad jo allernederst ... Og så havde han jo et spanskrør. Hvis han var gået og blevet gal på nogen, ja, så var det jo gerne dem dernede på den nederste – fra Dalby dér eller –. Det var sådan lidt mere hårdføre børn jo. De var jo vant til at –. De skiftede tit skole jo. Der var jo mange gange de gik et år der eller et halvt år og så skulle de hen et nyt sted og – ...

Ja. Så boede der én nede ved Virket Sø der hed Edmund Jensen. Ja, det var forresten lidt en brutal mand der ved folk, og han gik på krybskyttejagt og alt sådan noget dér. Men de havde tre piger dér. Så sagde ham Edmund Jensen dér til ham dér: Ja, nu skal

vore piger til at gå i skole, så må du hellere rejse din vej. Han rejste også ...

I: Det var altså sådan en trussel eller?

Ja. Det var det...

Men dertil skal da siges, der var da den anden lærer. Den førstelærer dér, det var da en ualmindelig human mand. Jeg har da aldrig set at han har slået nogen børn derinde. Han havde sådan en evne til børn. Hvis der var lidt uro inde i skolen så drejede han sig bare om og kiggede på dem. Så var der ro ...

Og så hvis der var nogen der kom ind og ville sladre om et eller andet – børnene, så sagde han, "Ja, hvad var det for en smed", sagde han så. Han tog sig ikke noget af -. Han var en ualmindeligt god mand ham dér ...

Vi fik inne skoleferie før end der var høst jo. Skolelæreren han spurgte gerne én af gårdmændene ad hvornår de skulle høste jo. Så rettede han sig efter det ... Hvis så det havde været [ustadig] høst og nu vi var færdige, så skulle skole -, det skulle udsættes lidt med at komme i skole igen, nogle dage, så folk var færdige ... De kaldte det høstferie. Ja, det mener jeg de gjorde." (Laurits Hansen, Falkerslev, f. 1905, optaget 1987).

Når man forsøger at banke viden ind i hovedet på et barn: "Og så 1909 der døde min mor og så kom vi herved på

Sankt Annagården, det er min fæderene gård ... Men jeg husker så tydeligt min skolegang.

Skolen lå oppe i Vedskølle. Og nu havde vi jo lige mistet min mor, og så skulle jeg jo i skole – det var forresten smeden som du skal op hos, han tjente hos vos som dreng, han fulgte mig i skole ... Og den allerførste dag jeg var deroppe, der skulle jeg skrive g'er, og det kunne jeg ikke, så fik jeg tæsk.

I: Den første dag?

Den allerførste dag. Så slog han mig. Og det er jo noget som jeg aldrig glemmer. Og så – ja, det var jo en komedie med at få mig i skole – når de så fulgte mig i skole, så rendte jeg – jeg rendte oppe fra skolen af, det gjorde jeg tre gange. Fjerde gang så havde han låset døren.

I: Nå, læreren?

Ja, så ikke jeg kunne komme ud. Ja, så stod jeg dér jo. Og hvordan ser et barn ud på den måde og har fået tæsk den første dag. Og jeg stod jo, og barnet dirrede jo, og jeg kan huske at jeg sagde til ham, "du rør mig ikke", sådan dirrede det. Og så blev der lukket op og jeg kom ind og sad der. Og så slog han mig heller aldrig mer, men han lærte mig heller ikke noget. Jeg fik lov at sidde og passe mig selv ...

For det første så turde jeg ikke vove at spørge ham om noget, hvis der var

noget ikke jeg kunne. Så sprang jeg over. Jeg turde ikke vove at spørge ham ad, så var jeg sikker på så fik jeg måske tæsk. Og det var jo ikke nogen god skolegang ... Jeg var jo ligefrem mishandlet – at få tæsk den første dag. Og så undertiden når man kom hjem, så fik man også tæsk, for at man var løbet. Det var en hård situation.

I: Men havde du den lærer i alle de syv år du gik der?

Ja, jeg havde ham altid, men vi blev jo aldrig venner – aldrig. Jeg glemte det aldrig. Jeg glemte det aldrig. Og jeg kan huske engang – ja, jeg var vel en sytten-atten år, jeg mødte ham, og jeg sagde til ham, “Se nu kan du ikke give mig tæsk mere. Nu kunne du prøve”. Ja, han sagde jo ikke noget, og så var det forbi. Det var min første kedelige tid af livet. Og nu var det jo ikke for at det gjorde mig noget, for da jeg så kom ud af skolen, alt det i regnebøger det var jo sprunget over det meste af det, for at man turde ikke vove at spørge. Og nu kan jeg sige at det gjorde jo ikke noget sådan, for jeg var ikke dum, men jeg var nervøs, man turde ikke vove nok. Så havde jeg jo prøvet efter konfirmationen at sidde og regne i mine [bøger] – jeg kunne jo regne alt sammen, og jeg kunne ikke regne noget dengang, og det var for det skyld jeg var underkuet. Man turde ikke vove at få en vejledning, og så var jeg måske ikke moden nok, der er jo nogen som er mere tilbage end andre, og det har jeg da så tit

tænkt på at jeg har ikke været moden nok, når jeg kan sidde og regne – så jeg regnede dem allesammen. Og dengang – der var det helt umuligt.” (Christian Christoffersen, Herfølge, f. 1901, optaget 1978).

“*Lad ham sove*”. Også skolefortællingerne kredser om tjenestedrengenes og -pigernes hårde liv, først og fremmest at de ikke fik sovet nok, og derfor havde en tendens til at falde i søvn i skolen, men også deres til tider dårlige tøj og ensformige mad huskes:

“Nogle de havde jo mægtig god mad med, andre de havde jo sådan – jah – der var jo selvfølgelig lidt på, men det var ikke meget sommetider, at de havde med. Det var det altså ikke. For der var en dreng, som jeg siger, han tjente ude på en gård. Og han havde næsten aldrig andet med end altså rugbrød og så stegflæsk, kaldte man det jo dengang. For han havde ikke sådan rigtigt med smør på og pålæg, næsten aldrig. Det kunne ske, men det var meget sjældent. Så han var jo så glad for, at når vi andre ... Og der var jo nogen imellem der havde mere end andre, naturligvis så. Og nogle af dem de havde lyst til også at smage hvad det her var, han havde med. Så byttede de jo sommetider med ham. Og der var ikke noget han var mere glad for, end hvis de ville bytte med ham og få et stykke mad.

I: Var han allerede ude at tjene mens I gik i skole?

Jah, ork ja, han var ikke mere end, ja, han var dér som jeg siger et par år ældre end mig. Han var da ude at tjene. Det var de da mange. Dengang. De kom ud når de var en syv-otte år eller syv år, sådan noget. Det var der mange der gjorde. For de kunne jo ikke, nu de havde mange børn, så skulle de ud. Så var de ude at tjene. Og så sad mange af dem, de sad jo næsten og sov når de kom i skole engang imellem. Men det ved jeg ikke. Jeg kan da huske den første lærer vi havde, var der nogen der sad sådan og faldt i søvn, ja, så fik de gerne lov at sidde og sove lidt, for det han vidste jo, de skulle op klokken fire om morgenen eller sådan noget. Når de var ude at tjene, så det var jo ikke godt. Så det gjorde han forresten ikke noget ved det. Altså engang imellem så blev de selvfølgelig vågnet igen, men de fik da sommetider lov til at sidde lidt og sove, [når] de sad derinde. Det gjorde de.” (Hans Jensen, Kundby, f. 1890, optaget 1973).

“*Men de blev da gode arbejdsmænd*”. I den følgende skildring sættes lærerens overbærenhed over for tjenestedrengene i relief af hans ellers skrappe disciplin:

“Ja, [disciplinen] var jo ellers temmelig skrap da, jeg kan nemlig huske engang at vi var kommet i skole, og så så vi at der var ildebrand nede i Rude. Og vi var jo svært spændt på det. Så dengang at vi fik fri, velsagtens til frokost eller hvor det var, så de fleste

af os vi fór jo derned og skulle se det her. Men jeg nåede da i hvert fald at komme hjem inden at hammeren den faldt, og der var jo så nogen, de kom jo så dripende efterhånden, og dér kan jeg da huske at læreren han trak dem nogen over ryggen med spanskrøret, for at han havde jo forbudt os at gå derned, men jeg var heldigvis kommet hjem, så jeg slap jo fri. Men at han var altså noget striks, og det måtte vi også beundre ham for, for han holdt skam justits. Men der var jo så nogle unge knægte, de var vel en otte-ti år, de var jo sendt ud på gårdene og skulle være tjenestedreng, og de havde jo omtrent arbejdet én dag inden de gik i skole. Og når de så kom hen i skolen, ja, så faldt de jo i søvn, men han gjorde dem altså ikke noget, for han vidste jo godt hvordan forholdene var. Og vi andre vi fik jo vores søvn, og vi kunne jo også sagtens. Men jeg ved da i hvert fald at de der var tjenestedreng dengang, de fik ikke lært ret meget, for de var jo søvnige hele dagen næsten. Når de så kom fra skole, så havde de jo en hel del arbejde med kreaturer og sådan noget og skulle -. Men de blev jo da som regel nogle gode arbejdsmænd. For de havde jo fået lært at arbejde lige fra de var vel en syv-otte år.

I: Men var læreren anderledes over for dig for eksempel, som kom fra et lidt bedre miljø, eller -?

Nej, det synes jeg ikke, han gjorde ikke forskel på den måde. Jeg synes

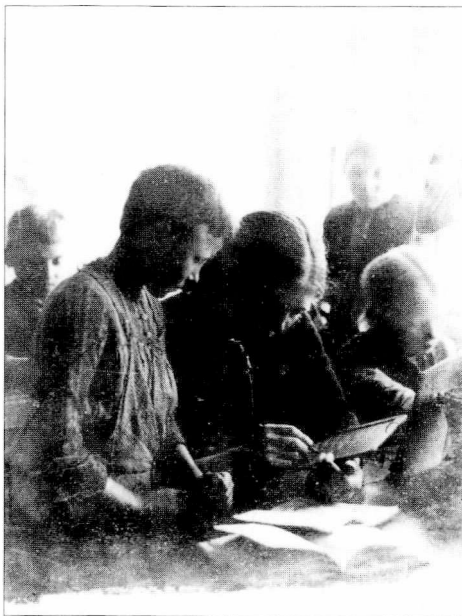
derimod at han behandlede alle ens. Han var en retfærdig mand. Men han kunne jo nok se, hvordan at de arme tjenestedrenge de havde det jo. Og dengang, da var det meget almindeligt når de blev der en otte-ni år, så kom de ud på gårdene. Og det at sådan en dreng han lavede, det var jo omtrent en karls arbejde, for han skulle jo løbe ... lige fra tidlig morgen og til sen aften. Jeg synes jo det var en skam, men – sådan var det.” (Einer Jensen, Vig, f. 1900, optaget 1981).

Skolegang i friskole. En anden form for skolegang hører vi om i denne beretning fra Hølev Friskole:

“[Skolen havde] kun et rum og så et forrum. Og der var en opgang tilligemed til [lærerinden], hun havde to værelser ovenpå. Hun boede der itte, for hun boede i sit hjem.¹⁸ Men hun havde sine sager deroppe, og der var trappe op til, og så den her lille gang. For samtidig var der indgang til forsamlingshuset. De havde køkken lige til højre for. Der var kun én sal, en lille sal dengang, men et par år efter blev der så bygget til ... Og der var jo som sagt kun det ene værelse. Vi var vel, ja, vi kunne være en fjorten-femten stykker eller mere. Ingen lys. Nej. Men jeg kan jo itte lade være at beundre min gamle lærerinde. Jeg skønnede jo itte på hende så meget [da] jeg gik i skole. Men når vejret blev mørkt – eller mørknede, vi måtte jo itte gå hjem inden klokken var hen

mod fire, helst skulle vi være der til klokken fire. Så satte hun sig herhenne med ryggen til vinduerne og så læste hun for os. Og de bøger, det var noget der var værd at høre. Og hun var itte bange for at læse af Hostrups eller Holbergs komedier. Hun læste alle Ingemanns romaner. Virkelig god litteratur. Og så kunne hun jo nok se lidt derhenne i mørkningen. Og det var næsten mørkt inden vi kom hjem mange gange.

I: Hvad var der af skoleplads?

Undervisning i Munkebo Friskole omkring 1890. Mange friskolelærere bestræbte sig på at skabe en hjemlig atmosfære. (Foto: Lars Rastrop. Efter Erland Porsmose: *Naturens sang – Menneskets hår*; 1989, s. 54).

Der var et lille – men vi kunne nu bruge vejen også. Der var et lille omgang ... Vi spillede langbold og løb og legede og så videre. Hendes hjem det lå lige overfor, og broderen der han havde ejendommen. Og der var en bygmark, dengang den blev høstet da fik vi lov til at spille fodbold som vi kaldte det. Vi var vældig stolt af det. Der blev jo så mange propper når der havde været noget inde i forsamlingshuset. Og så var der en søster til en af mine kammerater, hun syede det sammen og så fik vi en fodbold ud af det. Vi spillede også langbold derinde i marken. Men han var ellers meget øm over sin mark. Vi skulle nødig komme derind med træsko på, så skulle vi nok blive verftet ud ... Men altså itte træde i kornet. Og det kunne jo óg blive for sjov, hvis det blev tolereret.” (Aage Tveskov, Marslev, f. 1898, optaget 1983).

Syskole. “Om sommeren der gik vi fra klokken halv otte og til klokken to, om vinteren gik vi fra et kvarter i ni til den var halv fire vel. Og så gik pigerne, de gik jo i syskole en time efter skolegang, det var en lang dag for sådan nogle små, fra klokken var halv otte til den var tre så.

[Syskolen] begyndte vi når vi havde gået et års tid. Ja, næste skoleår, der begyndte vi at gå i syskole. Og så gik drengene, de gik til gymnastik, men det var itte hver dag. Og så havde de noget med noget salonskydning med førstelæreren, der havde de det sidste

skoleår enkelte dage. Og det var óg efter skoletid. Og der var så noget præmieskydning. Der var sådan en lille gevinst til dem, og så blev der noget skolebal om aftenen nede i forsamlingshuset. Der var vi så med alle sammen, eller at de fleste af os var da.

I: Hvad lavede I dér i syskolen?

Ja, det første år der lavede vi en sypose. Og det vil sige at den blev syet sådan at vi lærte at sy alle slags sting, så det var egentlig godt. Hun var såmænd – hun var meget dygtig til at lære vos, den lærerinde. Men der var jo heller ikke noget der hed vi skulle bestemme noget, der skulle vi jo bare holde mund. Og så næste år der lavede vi en særk eller chemise, hvad vi nu skal kalde det, syet i hånden. Og så næste år igen, der lavede vi et par bukser, syet i hånden, og når vi så blev sådan, det sidste år der broderede vi jo et underskørt, det var itte underkjole dengang, det var et skørt, et underskørt, og så hvis vi kunne nå mere, så kunne vi så strikke lidt, eller lave sådan lidt hvad vi havde lyst til.

I: Men det lå uden for den normale skoletid?

Ja, men vi skulle alligevel gøre det, jeg tror nok det var tvungen. Men vi var trætte af det det første års tid når vi nåede hen at det blev så sent. Sommetider [når] de store piger de hittede ud af at de ville have en time mere,

for at de kunne nå at få deres sytøj færdig til opvisning, så skulle vi små jo sidde der og i to timer, og det var mange timer der fra klokken halv otte om morgningen og så til klokken hun blev fire. Det var næsten itte til at holde ud.

I: Den opvisning, var det så en gang om året?

Det var hvert år omkring, vi holdt op til oktober. Det var så nogle af byens koner der var at se på det. Jeg har nu aldrig været den allerbedste til det. Nej, det var jeg itte. Det gik sådan almindeligt nogenlunde.” (Petra Gjerstrup, Tved, f. 1899, optaget 1982).

Eksamen. Den årlige eller halvårslige eksamen var en offentlig overhøring i skolen i overværelse af skolekommissionen, hvis formand var sognepræsten, og eventuelt nogle forældre. Ved denne lejlighed kunne årets skriftlige arbejder være udstillet, samt resultatet af pigernes syskole og drengenes sløjd (de få steder der var sløjdundervisning). Men det var samtidig en festdag, for bagefter havde børnene fri og havde traditionelt lidt penge med til at købe slik for.

“Når der var eksamen, det var der en gang hvert år, det var jo en stor dag. Så kom der jo gerne præsten, og skolekommissionen kom jo da også derop, og dér fik man jo altid lidt penge med til slik. Jeg kan da tydelig huske jeg fik fem øre, jeg var meget stolt,

have fem øre i lommen. Og der kunne jeg få to hvedebrød og en sukkerstang. Der kom en hvedebrøds kone derop og sad oppe ved gavlen ved skolen når der var eksamen, og hun havde hvedebrød med og sukkerstænger ... Det var en gammel tradition. Det havde de allesammen. Og fem øre det var de fleste der havde det. Jah, bønderdrengene de havde gerne mere.” (Karl Oluf Hansen, Torkilstrup, f. 1901, optaget 1981).

“I: Så var der eksamen?”

Ja. Det gik sådan, at dér kom præsten jo. Og så var der nogen de kaldte skolekommissionen, der var så et par mænd og et par koner, og sognefogeden var med. Der var min far jo så med. Og så skulle vi jo have vores nye tøj på, og så fik vi og en femogtyveøre til brystsukker den dag jo, og så skulle vi høres og fortælles i det hele.” (Petra Gjerstrup, Tved, f. 1899, optaget 1982).

Bortset fra størrelsen af det beløb man fik til at slikke for, forløb eksamen i landsbyskolen på denne måde til ind i 1950'erne.

Skoleudflugt. Mange fortæller om en årlig udflugt med hest og vogn eller (afhængig af beliggenheden) med skib. Det var bønderne der lagde vogn til, og en del forældre deltog også i udflugten.

“I: Var I på udflugter med skolen?”

Ja, kørende med hest og vogn. Og vi kørte sådan lidt, ligegodt to-tre mil, det var jo en hel oplevelse. Jeg kan huske at vi har været på Thurø. Der var vi jo så med færgen over, og vi har været i Rudkøbing engang, der var vi jo selvfølgelig óg med – og sejle over. Og så har vi været kørende hen til Brahetrolleborg engang. Og vi har kørt til Glorup have, ja sådan steder har vi været kørende nogen gange jo.

I: Og det var med hest og vogn?

Ja, og så havde vi jo en char-a-banc, og jeg var alene, og så var der så nogle andre børn, der kørte med foruden. Der var gerne en kone og et par børn der kørte med os i flere år. Det var i sommertiden. Ja, hvad tid har det været? Ved sankthansdag vel.” (Petra Gjerstrup, Tved, f. 1899, optaget 1982).

Lege og fritid

Selv om mange børn havde et hårdt program, var der tid til leg indimellem, om ikke andet så i frikvartererne. Legen var afhængig af forhåndenværende muligheder og var sæsonbestemt. Bortset fra boldspillene der kunne foregå med købte gummibolde, var legeredskaberne hjemmelavede, ofte krævede de kun en let tildanning af genstande børnene selv kunne skaffe sig, spændende fra knapper til kæppe og sten af en vis form, en stump bræt og lignende. Det er de samme lege der går igen i de fleste beretninger. Nogle af dem er stadig kendt: variationer over fangelege,

rundbold, langbold og skjul. Vi har valgt at bringe beskrivelser af nogle lege, som er gået næsten helt af brug, men var blandt de alleralmindeligste omkring 1900, først og fremmest forårs- og sommerlegene at spille pind, trille og kegler. Disse lege genfindes i mange beretninger, men under forskellige navne og med en vis variation i hvordan det foregik.¹⁹

Spille pind var den allermest populære sommerleg. Deltagerne var fordelt på et ude- og et indehold.

“Vi spillede vippe pind.

I: Hvordan spillede man det?

Ja, vi lægger to sten, og så en pind over, og så havde vi en anden stok som er sådan en god alen!lang eller sådan, og det var til at måle med hvor langt vi havde kastet. Og så, dem der stod og kastede over mål, vippede over mål, han havde så en kæp som han kunne slå. Hvis han kunne slå den tilbage så fik vi jo, hvis han ikke kunne slå den helt ud, så fik vi ikke andet [end] det lille stykke. Men hvis han slog forbi vos, helt forbi vos og tilbage igen, så var det hans tur, så skiftede vi på den måde jo med at slå, og vippe. Men det var jo itte altid vi legede med det.” (Peter Nielsen Olsen, Humble, f. 1893, optaget 1975).

“Der var noget og hed at spille fimse.

I: Nå. Hvad var det?

Ja, der var sat to mursten sådan ved siden af hinanden. Og så blev der lagt en kæp over tværs. Og så havde vi én sådan på denne længde, at vi skulle stikke ind under og så smide den langt bort. Og så skulle der stå nogen ude og smide den ind igen. Og hvis den så kom ind imellem de her to sten, så skulle de ind og have fat i stedet for vi andre, som havde været der. Det kaldte de fimse.” (Martin Nielsen, Gudme, f. 1877, optaget 1967).

“Vi spillede altid trille, og ligesådan spillede jeppe. Det gjorde vi óg ude på gaden jo. Vi havde sådan en lang kæp og sådan en lille kæp. Og så lagde vi den lille kæp over to mursten, og så skulle vi se hvor langt vi kunne ... Så lige hive den hen med den lange kæp, og så skulle der så stå nogen henne i den ende dér, og de skulle så smide den tilbage igen. Så lagde vi den lange kæp over, og så skulle de se om de kunne ramme den. Men hvis de så ikke ramte den, se så spillede vi videre så, men hvis de ramte den, så var vi “afe”. Så sagde vi, vi var “afe”. I er “afe” nu, sagde vi.

... Så skulle han [faderen] lave noget juppetøj til os, så sagde vi, “Kan du ikke lave noget juppetøj til os?” Så skulle vi have nogle lige kæppe jo. Det var gerne af sådan nogle nøddebuse at vi kunne få sådan en hasselkæp.

Men ... så sagde vi, “Nu kommer der en vogn”, så skulle vi jo ind til siden ...

Det var, dengang kom der jo ikke nogen biler sådan, da var det jo en vogn der kom. Så måtte vi jo ind til siden.” (Ingeborg Rasmussen, Kølstrup, f. 1906, optaget 1982).

Trille. Det bedste sted at spille trille var en vej, og sæsonen var forår og efterår, hvor afgrøderne på marken ikke var til besvær. Deltagerne var delt på to hold.

“Ja trille, det gjorde vi jo óg. Og der lavede vi sådan en rund trille, af et stykke rundt træ. Og så trillede vi den hen, og så skulle der stå nogen ude og de kunne genne den. Så havde vi en kæp til at række ud og genne den med.

I: Og hvad så? Skulle den så tilbage igen eller –?

Så skulle de at der kunne genne den, de skulle så ind og have fat. Så skulle vi derud i stedet for og og passe på og genne den [derude], når de trillede med dem. Jo, jo det brugte vi óg.” (Martin Nielsen, Gudme, f. 1877, optaget 1967).

“Så legede vi trille. Vi havde sådan en trillestaver, kaldte vi det, en krum forneden, ja, det er ligesom det her når de spiller isshow der, at de har de der sådan – og så slår vi til trillen, og så triller vi mod hinanden. Men hvis vi triller forbi ham der, så skal han gå ned og hente trillen hvor den er, hvor langt den er kommen, og så skal han

blive der, så rykker vi frem stadig. På den måde – vi kunne jage hinanden frem og tilbage.

I: Hvordan så trillen ud?

Ja, det var sådan ligesom en lille underkop eller sådan, på den måde, men så var den jo, den var jo en tomme tyk eller sådan, og så tog vi den sådan og så trillede – en trætrille.” (Peter Nielsen Olsen, Humble, f. 1893, optaget 1975).

“Vi trillede hjul ude på vejen. Der havde vi lavet nogen hjulstaver. Far han købte jo risbrænde, og så var vi ude i risbrændebunken og hitte en stok som var lidt krum, den kunne jo bedre slå til hjulene når de kom. Og så stod vi jo ude på vejen og trillede hjul. Og hvis så inne vi ramte det, så rendte det jo forbi og rendte længere henad, så skulle de rykke dem.” (Valdemar Petersen, Musse, f. ?, optaget 1990).

“Vi spillede trille mens vi var børn. Der havde vi sådan en trille og vi havde sådan en kæp at der var et bræt på. Og så slog vi til trillen, og det var jo om at gøre hvem af os der kunne trille dem højst op ad væggen. Trillen den var af træ. Det var et rundt stykke træ de havde savet ligesom et hjul jo, og den kunne vi så slå til.” (Oline Nielsen, Skellerup, f. 1874, optaget 1961).

Kegler. Keglespil omtales af mange af fortællerne og i mange varianter.

“Spillede kegle, det gjorde vi óg jo. Vi havde jo ni kegler. Og deriblandt var der en, det var en stor og høj én.

I: Hvad hed han så?

Ja det kaldte de tårnkongen. Ja. Og så trillede vi jo med den her runde sten. Og så var det om vi kunne få dem til at vælte, at vi kunne ramme. Og så vi kunne vælte en fire-fem-seks stykker ad gangen.

I: Og det var med en sten, altså?

Ja.

I: I havde ikke sådan en træhistorie med et håndtag på?

Nej. Det var en rund sten vi brugte at trille med.” (Martin Nielsen, Gudme, f. 1877, optaget 1967).

Spille knapper eller kugler. Kuglespillet hørte foråret til. Både piger og drenge spillede pind og trille og kugler, mens det tilsyneladende kun er drengene der spiller med knapper.

“Og så brugte vi noget at vi spillede knapper. Det har De vel ikke set?

I: Hvordan gik det til?

Nu skal jeg vise Dem noget. Så lavede vi et hul i jorden. Sådan ét. Og så stod vi et stykke fra, så skulle vi kaste de her knapper hen. Og så måtte de ikke blive liggende lige ved siden af

hullet. Så fik de sådan put, så røg de deri. Og jo flere jo bedre, jo. De lå helt udenomkring. Og hvem der så kom til at pirre i først, de kunne næsten tage dem allesammen.

I: Så fik de altså knapperne?

Ja. Og alle de kunne pirre i, de måtte de have. Men det kneb sommetider. Så måtte vi skære en af vort tøj, når det kneb. Så fik vi på kassen, når vi kom hjem.” (Martin Nielsen, Gudme, f. 1877, optaget 1967).

“Vi spillede kugler. Det gjorde vi næsten hele min skoletid. Vi havde et lille hul i jorden, og så havde vi nogen kugler, hvem der havde penge de kunne da gerne få købt lidt kugler, vi kunne få tre for en øre, kan jeg huske. Og kunne man få skrabet en fem-øre sammen, så kunne man da få lidt kugler, og så være med at spille. Så havde vi et lille hul i jorden, og så skulle vi da så stå, jeg ved inne, fem alen fra vel, eller sådan noget, og så smide derhen til. Og når først vi havde flere, så skulle vi så se om vi kunne få rullet dem hen i hullet. Når først vi fik dem i hullet, så var det vore kugler jo.” (Karl Oluf Hansen, Torkilstrup, f. 1901, optaget 1981).

Lidt om bolde. De fleste af de boldspil der fortæller om er stadig i brug blandt danske børn, men boldene har forandret sig, fra syede bolde over massive gummibolde til luftfyldte plastikbolde.

“I: Spillede I bold?

Ja, men det var kun pigerne. For der var sådan et blændet vindue dér i lærerboligen, og det blev meget brugt til at spille bold op mod, og så hvem der kunne blive ved længst og komme op til et par hundrede, de var dygtige.

I: Var det hjemmesyede bolde?

Det var små gummibolde, ja der var også hjemmesyede, men de var jo ikke så gode til at springe.

I: Hvad var de lavet af?

De hjemmelavede? Ja, [de] var lavet over en korkprop, og så blev der viklet uldgarn udenom, og når det så var en pæn, rund bold, så blev det så syet et mønster med kulørt uldgarn. De var såmænd temmelig gode.

I: Var der så stof udvendigt?

Ja, der blev først viklet noget tråd om sådan, indtil det dannede et mønster, og så blev det fyldt ud med knaphulsting, de mønstre, men forskellige farver, ja.” (Anne Marie Hansen, Bregninge, f. 1893, optaget 1985).

Vinterlege på isen. En fast vinterfornøjelse var at glide på is. Nogle få fortæller om at de havde skøjter, men mere almindeligt var det at stå på is-slæde (på Sjælland kaldt issluffe):

“Men så havde far lavet en isslæde og

isgad,²⁰ og det gik strygende på med det dér, at vi havde sådan en isgad at jage i, og vi kunne køre forfærdeligt stærkt og drengene de løb jo på skøjter. Der var mange dernede, det var vor vildeste²¹ fornøjelse, det var at komme ned på maden,²² for det er sådan at [vi] måtte itte komme ud på åen, for det hvis vi faldt i, så kunne vi itte komme op. Men det gjorde vi altså heller itte, for der var så meget vand over det hele, så der var jo god stor plads at løbe på.

I: Denne her isslæde, hvordan virkede den?

Ja, det var sådan en firkantet én med nogen tremmer på, sådan, og så var der to skinner ... under de her tremmer dér, som der var sat noget tykt ståltråd underneden dér, for at det kunne glide.

I: Var der ikke noget med at man kunne sætte isslæden fast på en pæl?

Nå, køre rundt, jo, men det havde vi nu itte så meget med ... Men vi kørte nærmest på slæde, og så sommetider så huggede de jo så et stykke af isen og så rendte vi på gynger dér, for dernede på maden der var jo altså itte så

Maleri af Peter Hansen: På isen bag byen, Fåborg, 1901. Nogle af børnene løber på skøjter, men de fleste står på isslæde med en pigkæp til at stage sig frem med. (Statens Museum for Kunst).

dybt vand at det gjorde noget selv om vi fik et ben jaget i dér. Der kunne ikke ske noget dér. For det var jo farlig sjov når vi havde sådan en isflade vi kunne rende over, men det skete jo vi fik vådt.” (Margrethe Hansen, Skellerup, f. ?, optaget 1960).

“Men så lavede vi isslæder. Og de blev skoet hos smeden, med rundjern. Så løb de let på isen. Så havde vi sådan en stang med et jerngad i. Så stod vi oppe på slæderne, og så stangen mellem benene, og så kørte vi. Vi blev ved at skyde stangen – denne her gad ned i isen. Så kunne vi hurre os frem. Og det kunne gå stærkt. Det brugte vi meget [på gadekæret].” (Martin Nielsen, Gudme, f. 1877, optaget 1967).

Andre lege. “Men vi havde jo så mange kunster for og så havde vi jo de her pusterør, blæsebøsser, som vi kaldte dem ...

I: Hvad lavede I dem af?

Jah, sådan på denne måde. Sådan en pil, det brugte de jo i gamle dage.

I: Hvad er det der nederste? Er det et søm der sidder i?

Ja, det er én jeg lige har lavet. Men så kom vi dem i – men vi havde jo nogen, der var nogen rør der var lige så lange som sådan, dette her det er nu et rør.

I: Hvordan får man marven ud af dem, er det hult?

Ja, det er jo lidt besværligt, men jeg havde et tyndt bor, så kunne det nå til begge sider. Ja, vi kan jo godt [puster i røret], men vi skulle jo passe på. Der måtte ikke være nogen små børn imellem, eller altså små drenge. Der var vi jo da ligegodt en tolv-fjorten år da vi brugte dette her. For det er jo farlig hvis de træffer et øje eller sådan.

I: Skulle I så prøve at ramme efter en skive?

Ja, vi havde en skive og skød på.

I: Hvad lavede I pilen af?

Ja, det er jo bare en knappenål eller et lille tyndt søm, og så en uldtråd, og så snørede vi jo bånd om og det kom lige oven for hovedet her, sådan at det ikke – sømmet gik bagud. Jo.” (Peter Nielsen Olsen, Humble, f. 1893, optaget 1975).

Snurretop. “I: Havde I også en top – eller kyssel eller hvad kaldte I det?

En kyssel, ja, det havde vi jo altså at snurre med.

I: Hvordan får man den til at snurre?

Joh, vi begyndte med nogle bukseknapper der var fem huller i, der skulle være et i midten og så en tændstik i. Men det var jo småt, men så fik vi jo lavet nogen der var større at dreje med. Vi kunne købe dem i Rudkøbing, der kunne vi så købe sådan en stor

kyssel, det kan de vel óg endnu. Men den kunne spille, den var jo sådan tyk, og så var der huller i, og når den så kom rigtig igang, så kunne den spille, fløjte altså i det gennem de her huller.

I: Hvordan satte I den igang?

Ja, der var jo forskellige [måder]. Vi kunne nøjes med og dreje den på den måde, men der var jo óg et bånd at snøre om, og så trak vi, slap vi og så trak vi til på denne måde her, ja, og så kom [den] i sving, så kunne den løbe længe når vi altså havde trukket den op på den måde.” (Peter Nielsen Olsen, Humble, f. 1893, optaget 1975).

Dukker. Der er meget få beretninger om leg med dukker, en af dem har mandlig fortæller.

“I: Du fortalte også at du havde en dukke.

En dukke? Ja, det var jo Tordenskjold. Det var sådan en – ja, han var temmelig stor, han var da over en alen i højden sådan, med matroskrave og fløjlstøj altså sådan, egentlig en sømand jo.

I: Hvorfor hed han Tordenskjold?

Ja, det var jo min mor der havde lavet den, og så havde hun jo givet ham krøllet hår og hvad skal vi sige, ligesom Tordenskjold, og så havde han jo fløjlsbukser og så havde han jo sådan

støvler, den var syet ligesom støvler. Det var jo itte noget for mig dengang jeg blev større, men dengang jeg var mindre. Men så lånte de den – de lånte den hele byen igennem når der var fødselsdag. Ja, det var både piger og drenge, lige så godt pigerne som kom og lånte den. Men jeg aner itte hvor den blev af. Men den gik på omgang.” (Peter Nielsen Olsen, Humble, f. 1893, optaget 1975).

Jul. Højtiderne gav også en velkommen afbrydelse i arbejdet og desuden lidt ekstra forplejning.

“Jo. Nu skal jeg først tænke mig lidt om. Ja det begyndte jo med juleaften. Og da fik vi jo så andesteg. Først risengrød og så andesteg. Ja. Og så, inden vi gik fra juleaftensbordet, så skulle vi have kaffe med noget af de store kager til, vi havde bagt dér. De blev skåret i sådan nogen lange stumper og over tre gange. Og så julemorgen – og det var kun lige julemorgen – da fik vi stegeflæsk af det der var lagt fra, som itte skulle saltet så meget. Da fik vi lavet stegeflæsk af det. Og løg blev jo så pillet og skulle brunes tillige med det her stegeflæsk. Og det var sådan en herreret. Så fik vi sigtebrød også. Det hørte sig ellers itte til. Men det fik vi også til jul. Julemorgen, ja. Og så skulle de skynde dem at nå op og vaske. Vi skulle jo til kirke juledag. Og det nåede vi også. Vi nåede det alt sammen. Ja ja. Der var itte noget i vejen for det. Nej.

I: Havde I juletræ?

Ja. Den første gang vi havde juletræ derhjemme, da var min ældste bror kommet hjem som soldat. Han var trænkunstner og han lå i fireogtyve måneder. Ja. Og han var hjemme jul og påske og pinse. Ellers kom han aldrig hjem i al den tid. Nej.

I: Hvordan havde I pyntet juletræet?

Ja, det var nærmest kræmmerhuse. Ja ... Og vi pyntede tændstikæsker

med kulørt papir. Ja ja. Og så masser af flag. Ja, ja. Mon ikke det var det nærmeste, der var? Jo, det var det. Jeg tror ikke, der var så stort noget andet. Det her med at lave hjerter, det kunne vi unger ikke rigtig finde ud af. Nej, det kunne vi ikke. Nej.

I: Det brugte I ikke.

Ja. Ja, for hvis de syntes, det var så kønt, [og] så kom et sted, vi havde været, og de havde fået hjerter med hjem, da kan du tro, der blev holdt

Maleren Lars Rastrups familie omkring julebordet. Den hvide dug, den fine kaffekande og sukker-skålen viser at det er en højtidsaften. (Foto: Lars Rastrup. Efter Erland Porsmose: *Naturens sang – Menneskets kår*, 1989, s. 59).

over de. Og så kræmmerhusene de blev jo så -. Men dengang havde de da ikke noget lim. Det havde jeg jo da aldrig set dengang. Nej, mor hun lavede noget mel og så noget vand på og sådan en lille streg så der. Og der kom så den anden halvdel over på. Og det var udmærket med det..." (Anna Pedersen, Kirke Helsinge, f. 1885, optaget 1974).

"Vi har altid haft juletræ. Men det var ikke med de store gaver og sådan noget som at det er nu, ork nej. Vi bagte pebernødder før jul og så fik vi juletræ og der var lys. Og det der var pyntet med, det var altsammen julestads, som vi selv havde lavet. Papirsklip som vi selv havde lavet i forvejen. Og så lys. Det var hvad der var på. Så fik vi jo så æbler og æbleskiver og sådan noget, og når vi havde sunget julesalmerne og hørt evangeliet, ja, så var der jo ikke andet tilbage. Så var vi færdige med det. Så spillede vi kort om pebernødderne ... Vi fik gerne suppe, det fik vi tit til juleaften. Vi fik gerne suppe og peberrodskød og sådan noget. Og så fik vi æbleskiver om aftenen. Men, ork det var jo kun lige i min første barndom, så efterhånden, for så blev tiderne jo bedre. Når tiderne er gode, ja, så bliver der jo brugt noget mere og købt noget mere. For vi fik jo aldrig julegaver, det var ikke noget der hørte sig til dengang. Og fik vi julegaver eller sådan, ja, så var det da bare noget dukketøj at vi havde syet og gav hinanden, eller sådan noget. For mor hun havde jo en syma-

skine, og den måtte vi bruge lige så meget vi ville." (Laura Andersen, Åstrup, f. 1897, optaget 1980).

Fastelavn. "Ja, så nåede vi jo imidlertid fastelavn. Og da skulle vi jo så have boller. Fastelavnsboller. Og så fik vi sådan nogen store runde boller og de skulle vi brække over i fire stykker. Og så kom mor ind med en stor stor skål med mælk i. Og der skulle vi så tage med en stor slev og hælde over på de boller dér. Ja ja. Og det hørte fastelavnen til. Og var der noget mere, der hørte til fastelavn? Jo vi fik også æg. Ja ja.

I: Blev der redet fastelavnsridning?

Itte da jeg var barn. Nej. Men senere blev der hér. Ja ja. Men itte da jeg var barn. Nej, det var der slet ikke noget af. Der var jo sådan nogen klædt ud med - sådan med noget gammelt tøj eller også -. Nu en dreng, så skulle han have noget pigetøj på ... Det var altså, for at det skal se lidt kunstigt ud ..." (Anna Pedersen, Kirke Helsinge, f. 1885, optaget 1974).

Påske. Hovedindholdet i påsken er påskeæggene, efter beretningerne at dømme.

"Ja, så kom jo så påsken. Og der var jo så med påskeæg ... Vi fik nogen æg af mor. Og så skulle vi jo passe på at itte slå dem i stykker. For vi fik itte flere. Nej. Det var [en værre regel]. Så du kan nok tænke, vi var forsigtige.

I: Var de hårdkogte?

Ja. Det var de. Hvis vi ville spise et, så var de helt grønne ...

I: Farvede I æggene til påske?

Ja. Det gjorde vi. Det mest almindelige det var jo, at vi havde en hel bunke løgskaller. Og der tog vi en nævefuld og kom ned i gryden i vandet. Men dér blev de ens allesammen. Og havde vi så nogen veninder som fyldte år i påsken, hun skulle jo have et fint æg. Så blev der bundet så, ja, hvad skal jeg sige? En klud om dem. Og – Ja. Hvordan var det så, det gik til? Nej, så siger mor, “Nu i år har jeg sørget for og fået noget pænt papir. Så I skal ikke have nogen klud om. Men én kan få grønt, et andet rødt og det tredje blå”. Og så kunne vi sådan bytte lidt, så vi fik dem sådan noget brogede. Ja. Og det var vi rigtig nok også stolte over dér. Der var ingen, [der] havde så fine påskeæg som vi, når vi kom til skole. Nej nej. Men det var noget, mor havde fundet på.

I: De blev gule, dem I farvede i løgskaller, ikke?

Ja ja. Og så blev de –. Men så kunne vi også sådan, at [vi] tog et stykke hvidt papir og lagde nogen løgskaller på sådan hist og her sådan. Og så lagde vi det udenom. Så blev de sådan, ligesom de var blomstrede, ja. Af de løgskaller. Ja. De var meget fine. Men man skulle jo være meget heldig, hvis

der blev noget af det hele. Så længe det stod på, da turde vi næsten ikke vove at snakke. For det var et stort arbejde.” (Anna Pedersen, Kirke Hellesinge, f. 1885, optaget 1974).

Påskeæg. På Langeland og nogle af de andre sydfynske øer har man haft en særlig skik med at børnene kogte æg ved stranden til påske:

“Og så når det var påske, så kogte vi æg. Så havde vi lavet sådan et lille fyrsted af sten. Og så havde vi sådan en jerngryde med et hank i, og så havde vi sådan en rafte at vi stak ind under, og så lå det jo i hver side. Så kom vi alle sammen med æg, hele bundtet derned af, der var mange børn. Så skrev vi navne på æggene, og så kogte vi dem dér og sad ude og spiste det, og så siden bagefter legede vi. Sikken sjov vi havde.” (Martha Mortensen, Longelse, f. 1905, optaget 1988).

Blusse kartofler. På Ærø fortælles der om at man stegte kartofler i bål:

“Og så blussede vi jo kartofler ... Så lavede vi et bål, og dengang da var der jo kartofler i alle markerne jo. Der var jo ikke noget med at det var vore eller det var deres, for vi gravede jo da op hvor der var, det gjorde jo ikke så nøje. Nabomarkerne havde kartofler, så gik vi dér og gravede op, og så lavede vi et fint bål, og så samlede vi jo grene, og så lagde vi dem ind, kartoflerne, i det hersens bål. Og det var

om formiddagen, vi gik jo kun [i] skole hveranden dag, og enten var mine brødre [med] eller vi piger. Og så dækkede vi dem til, når nu de havde fået deres varmegrad, så slukkede vi ilden og så lagde vi noget tang eller sådan noget hen over, så lå de der og mørnede. Og når så klokken var fem så var vi så sultne, og I kan tro at de smagte.” (Johanne Bastholm, Ommel, f. 1887, optaget 1973).

Påklædning og omgangsform

“Og så kom hø høsten. Ja, det var det

var strengt. Uha. Stå inde på sådan et mørkt lunt loft, hvor der var fuldt af spindelvæv. Åha da. Uh hvor vi døjede med varme. Ja, vi havde itte –. Dengang da havde folk ellers så meget tøj på. Men vi kunne itte bære andet [end] lige bukserne og det måtte næsten ingen mennesker se. Det må de da gerne se nu. Nej, nej, det var –. Uha det var en hel skam, hvis nu der så kom nogen til gårde, og vi skulle ud – et af os skulle ned og hente noget at drikke, at itte så de så det. Ja, tøs du kunne da også have ventet, til de

Traditionen med at koge æg på stranden til påske er bevaret helt op til nutiden. Her er det lange-landske børn der har tændt bål. (Foto på Institut for Dansk Dialektforskning).

havde gået. Men det kunne tøsen itte. For de andre råbte, jeg skulle komme med det. Ja ja.

I: Hvordan var I klædt på?

Ja. Uldne hjemmestrikkede strømper [med noget] tykke, tykke garn og så et par træsko med klampe under. Ja. Den lette fodgang havde vi. Og så havde vi jo så hjemmestrikkede bukser og så to underkjoler.

I: To?

Ja, to, ja. En grå en som også var strikket. Og så havde vi en der var lavet af hvergarn, hed det jo det tøj dengang ja. Vi var klædt godt på. Det skal jeg love for. Og så var det sommetider så havde vi noget, de kaldte underliv. Nej livstykke kaldte de det. Ja. Og det var af rødt tøj. Og det var det her nankins, vi også lavede til puder af. Ja. Og så sommetider så var vi jo så varme. Så smed vi trøjen, vi havde på. Hvad var det, vi kaldte den? Livet. Livet. Ja. Smed vi livet ja. Og så skulle vi af med det her røde underliv. Og det kom vi også. Men vi skulle lave det endelig sådan, så vi havde det på, når vi kom hjem og skulle have mad. Vi måtte itte komme ind og se sådan ud. Nej nej. Meget skammeligt.” (Anna Pedersen, Kirke Helsinge, f. 1885, optaget 1974).

“Jeg kan huske, jeg fik for eksempel et par nye sko sådan om sommeren. Så sagde jeg til mor, “må jeg dog ikke få de nye sko på?”, “Nej, det skal rigtig-

nok være til det bliver støvvej”. Det var jo ikke asfalteret dengang jo. Det skulle være til det blev støvvej, så måtte jeg få de nye sko på. Det var jo ikke så sjovt at skulle vente så længe ... så fik jeg dem på, dem fik jeg på at gå i skole med jo. Da *gik* vi jo i skole den gang.” (Ingeborg Rasmussen, Kølstrup, f. 1906, optaget 1982).

Afregningen for at overtræde forbud var oftest kontant og fysisk, men der var ikke tale om en nøje afmålt straf, og hvis man midlertidigt kunne unddrage sig den, var der gode chancer for helt at slippe:

“Og så et lille stykke derfra, der stod der to store pæretræer med – et at de kaldte trykhalse. Det er de her store hårde pærer. De skulle jo nok lade være, til de havde fået lidt frost. Så var de helt gode. Men de andre, det var sommerpærer. Så var mig og en anden dreng dér fra byen – og vi var jo kommet op i det her – i de sommerpærerne. Og han sad omtrent oppe i toppen. Og jeg var kun halvt oppe. Så ser jeg far – han arbejdede derude ved en mand der hed Peter Christensen – og så [så] jeg, at far han var kommet hjem om middagen. Så ser han jo vos sidde oppe i pæretræet. Og han kom med en kæp. Ja, han²³ var jo tykkere som en finger, og så sådan på længden. Så skulle vi jo have tæsk. Men vi fik jo ham at se, ved han kom et stykke fra. Og den anden han hoppede ned oppe fra toppen på træet, og det var – ja, en ti-femten alen højt – han sprang

ned. Og jeg hoppede óg ned. Og så løb vi. Men den anden kunne løbe meget stærkere end mig. Vi var ellers lige gamle. Men han løb hen over to marker – over en mark, for at komme hjem. Og det så far, og han løb langt fra. Den kunne han jo ikke få fat i, for han kunne snart komme hjem. Men jeg kunne itte løbe så stærkt. Men så var der en bygmark, at vi skulle over. En mark med byg i. Og det var sådan på denne højde. Jeg kunne itte nå at komme over og ud på vejen – på en vej de kaldte Rugbanken – men – for så havde jeg taget den vej ned. Men jeg måtte lægge mig ned dér. Og far han var itte længere fra mig som hen til døren dér, men så mig itte. Og han kunne itte vide, hvor jeg var blevet af. Hvor jeg var løbet hen. Men jeg lå skam i bygget, og han rendte lige forbi mig og skulle hjem. Han skulle stræbe og ud på arbejde igen ... Vi fik itte noget af kæppen, for ellers havde vi fået, hvis han havde nået os. Men den anden han rendte dobbelt så stærkt som mig. Jeg kunne itte nå at komme over hegnet og komme ud på Rugbanken, som vi sagde. Men jeg lagde mig ned dér. Han rendte forbi mig itte uden to-tre alen fra, men han kunne jo itte se mig, at jeg lå lige så lang jeg var. Jeg tror itte jeg trak vejret den tid han var i nærheden.

Ja. Da jeg så kom hjem om aftenen, der var – jeg havde en morbror og boede i Langå. Han og konen de var kommet op. For ellers havde jeg nok fået et par på klaptræerne, hvis der itte havde

været nogen. Men nu var de der, så slap jeg. Og lidt førend de skulle i seng, så sagde jeg til mor, “Jeg tror jeg vil i seng”. For jeg var itte for at være der ene, når de andre var gået, for så kunne jeg gerne have fået et par på ørerne. For det var han itte så kneben med.” (Christian Nielsen, Gudme, f. 1890, optaget 1967).

Afslutningen på barndommen, konfirmationen

Konfirmationen markerede den endelige overgang til en ny status. Som konfirmeret hørte man til de unge, om end den nykonfirmerede endnu ikke blev kaldt ‘karl’ men ‘dreng’. Hans Gertsen fortæller om denne overgang:

“Jeg blev udskrevet det sidste halve år, jeg gik i skole. For jeg skulle ud og arbejde. Og jeg skulle ud og tjene lidt penge, til jeg skulle konfirmeres. Og så kom konfirmationstiden. Og så begyndte min far da at snakke om, at du skal ud. “Nu skal du se at få dig en plads min dreng. For du skal ud og tjene”. Det kunne jeg jo nemt få. For jeg var en stor rask stærk dreng. Og der var mange, der gerne ville have mig. Og jeg fik så – ... Der var så plads lige oppe i Karleby. Det hed altså Karleby. Min far og mig vi fulgtes ad derop. Og jeg blev fæstet for en løn af halvfjerds kroner for det første år. Fra første november 1896 til første november 1897. Det var jo en stor løn for en nykonfirmeret dreng i de tider.

Og tiden gik da. Og det blev første

november. Og jeg skulle da så afsted. Og mor havde købt mig en ny vadsæk. Og den blev jo fyldt med mit hverdagstøj. Det er det, vi kalder arbejdstøj. Og lidt skjorter og lidt hoser. Og jeg kom da så af sted ... Jeg kan nemlig tydeligt huske, det var en søndag. Det var første november. Og min bror han var to år yngre end mig. Og han fulgte mig på vej. Og jeg var jo da inne sådan helt stolt af det. Men jeg kom da så op i min plads. Og de modtog mig da pænt. Det var et par flinke gamle folk. Og han hed Lars Jørgensen Væver. Det vil sige, vi kaldte ham aldrig andet end Lars Væver. Og de tog da pænt imod mig. Og jeg blev jo anvist mit kammer, hvor jeg skulle ligge og bo.

Jeg skulle bo sammen med en karl. Det var jeg jo inne så glad for. Vi havde kun én seng at ligge i jo. Og den var opslået imellem tre vægge. Og dér skulle jeg jo krybe over bag ved ham om aftningen, når jeg skulle i seng. Det var jeg inne så stolt af. Men så sagde han til mig, "Kan du nu se at komme i seng dreng. Ellers skal jeg snart få dig varmet op". Og det gik da så. Jeg kom i seng. Og jeg sov da forresten godt.

Og så om morgningen, da klokken var cirka fem, så kom Lars. Altså det kaldte vi vores husbond altså. "Nu skal I op karle". Og vi blev sat i arbejde. Og karlen, han skulle jo passe hestene. Og så kunne jeg gå ind og muge under køerne, eller altså rense.

Og da jeg så var færdig med at rense, så skulle jeg hjælpe pigen at malke færdig. Og da vi så havde malket færdig, så skulle vi ind og have ... davre. Det bestod af kogt sild og tørt rugbrød til. Og så fik vi mælkegrød ovenpå og eventuelt sommetider en tår kaffe ...

Da vi så var færdige med det, så skulle vi jo ud i arbejde. Og vi blev så sat i arbejde og kom til det forskellige. Vi skulle ud og pløje og måske tage ud og læsse roer på. Det var jo da lige i roetiden. Og vi skulle køre roer hjem. Og sådan gik dagen. Og vi fik mellemmad dengang, altså når klokken var ni. Vi havde sådan fire halve stykker mad med, vi skulle spise, når klokken var ni. Og så kom vi ind til middag igen. Og dér kan jeg så tydeligt huske, vi fik pandekage. Med sirup. Og det kunne jeg så godt lide. Og jeg havde da spist sådan to tykke pandekager. Så kan jeg huske, at Lars han kom. Altså min husbond. Og så sagde han, "Hvor mange kan du knejse,²⁴ Hans", sagde han. "Ja jeg har – to", sagde jeg. "Kan du inne tage en til?", sagde han så. "Det kan du mageligt". Nej, det kunne jeg da inne altså. Så snakkede vi inne mere om det. Og så holdt vi middag. Og så skulle vi så i arbejde igen og ud ved roerne og ud ved ved kræet og have givet det noget at æde. Og da vi så var færdige med det, så fik vi en tår eftermiddagskaffe med en bitte brun sukker til. Og så skulle vi jo ud og have fat i roerne, og hvad der ellers lå for ude i markerne. Ud og pløje, og hvad der nu lå for ... Dagen

gik så med det. Og vi fik jo da så fyr-aften. Og så kom vi jo så ind. Og så fik vi jo noget smørrebrød og noget mælkegrød igen.

Og så var det sommetider vi gik over hos de andre karle i nabogårdene. Og så spillede vi jo lidt seksogtres om aftningen. Og det var for resten det eneste spil vi kunne spille dengang. Og vi spillede om én øre. Men det var sommetider pengene de slap op. De var jo små dengang. Og så spillede vi på kredit. Så regnede vi med tændstikker, og så klarede vi det næste gang vi spillede. Og så var den dag gået ...

Det var to gamle flinke folk. Så vi havde inne noget sådan at klage. Og vi havde det for resten som vi hørte med til familien. Og vi måtte jo bestille noget. Men det var vi jo kommet der for.” (Hans Gertsen, Horslunde, f. 1882, optaget 1960).

For pigernes vedkommende var det faste konfirmationsudstyr i lang tid den lange sorte kjole. Omkring første verdenskrig begyndte pigerne at få hvid konfirmationskjole som i denne beretning fra Longelse på Langeland²⁵:

“Ja, det var en satinskjole, en hvid, og den var halvlång, og så havde jeg støvler. Og det har jeg tænkt på mange gange siden, at det var dog mærkeligt jeg skulle have et par støvler, for det hele var da nyt. Men der var så óg nogen der havde sko.

I: Hvad farve havde støvlerne?

De var altså sorte kan jeg huske. Men jeg syntes kjolen var meget fin når jeg tænker tilbage på det. Den her hvide satinskjole. Men jeg tror godt at dengang brugte de mere støvler som i dag, og så var det mere fordelagtigt at få et par støvler, der blev nok taget efter det. Så skulle jeg ikke have sko ... Der var én der boede ved siden af os, han lavede sådan nogen hjemmelavede træsko, ja, og dem skulle vi jo have – jeg kan lige huske faconen med den spidse næse, og det var jo meget billigere. Men når vi så begyndte at blive lidt større hen mod konfirmationsalderen, så fik vi jo et par træsko, vi kaldte franske træsko, og de var jo næsten lige så pæne som de sorte vi kan købe i dag, og så var vi stolte når vi kunne begynde at få det, og så lige sådanne når vi blev konfirmeret, så fik vi hver en ny cykel. Det var meget at min far og mor kunne skaffe det. Vi fik et ur. Men nu i dag får de det så tidlig – de er jo ikke ret gamle. Vi fik ikke et ur inden vi skulle konfirmeres, det skulle være vor konfirmationsgave, og vi fik hver en ny cykel og så fik vi en ny kommode. Og det var en tømrer der lavede den kommode. Og jeg har tænkt mange gange bagefter, det var meget at min [far] han kunne skaffe det til så mange efterhånden. Men min mor hun syede nu altså alt tøjet. Hun havde det altså hårdt sådan set, og hendes helbred var også dårligt, ja, men hun nåede at sy tøj og hun fik noget hun syede om og skulle vi til noget –, vi var såmænd altid klædt

lige så pænt som de andre, synes jeg. Vi var da så lykkeligt tilfredse. Og vi gik i danseskole og når der var noget – til juletræ i skolen ... Og så var vi skam til høstgilde og på gårdene. Så skulle vi jo og være fine. Og ved du hvad, så skulle vi have sat vort hår så pænt, og det var jo langt med fletninger, og så satte min mor – så tog hun sukker og øl og blandede sammen for at håret kunne sidde. Og det kunne holde, og så blev det ikke flettet, så hængte det løst. Og sikke krøller der var. Jamen, hun gjorde godt ud af det, det gjorde hun i hvert fald.” (Martha Mortensen, Longelse, f. 1905, optaget 1988).

Martha var en ud af en flok på ti, opvokset på et husmandssted, så man må medgive hende at det var mærkeligt at forældrene kunne skaffe de konfirmationsgaver hun fik – som var ganske de samme som blev brugt på Fyn i et tilsvarende miljø endnu i 1953. Kommoden var først og fremmest beregnet på at tage med når Martha skulle ud at tjene. Men den kommode som Hans snedker havde lavet til konfirmanden i 1953 kom aldrig ud på et pigekammer. Tiderne var ved at ændre sig også for børn af småkårsfolk på landet.

INFORMANTER

Laura Andersen, Åstrup, Fyn, f. 1897,
optaget 1980

Frede Andreasen, Greve, Sjælland, f. 1895,
optaget 1981

Johanne Bastholm, Ommel, Ærø, f. 1887,
optaget 1973

Christian Christoffersen, Herfølge, Sjælland,
f. 1901, optaget 1978

Hans Gertsen, Horslunde, Lolland, f. 1882,
optaget 1960

Petra Gjerstrup, Tved, Fyn, f. 1899,
optaget 1982

Anne Marie Hansen, Bregninge, f. 1893,
optaget 1985

Karl Oluf Hansen, Torkilstrup, Falster, f. 1901,
optaget 1981

Laurits Hansen, Falkerslev, Falster, f. 1905,
optaget 1987

Margrethe Hansen, Skellerup, Fyn, f. ?,
optaget 1960

Boline Jensen, Ølsted, Sjælland, f. 1886,
optaget 1978

Einer Jensen, Vig, Sjælland, f. 1900, optaget 1981

Hans Jensen, Kundby, Sjælland, f. 1890,
optaget 1973

Jens Jensen, Drejø, f. 1886, optaget 1972

Karl Jensen, Særslev, Fyn, f. 1903,
optaget 1976

Martha Mortensen, Longelse, Langeland,
f. 1905, optaget 1988

Christian Nielsen, Gudme, Fyn, f. 1890,
optaget 1967

Herman Nielsen, Fuglse, Lolland, f. 1909,
optaget 1987

Martha Nielsen, Longelse, Langeland, f. 1896,
optaget 1964

Martin Nielsen, Gudme, Fyn, f. 1877,
optaget 1967

Oline Nielsen, Skellerup, Fyn, f. 1874,
optaget 1961

Peter Nielsen Olsen, Humble, Langeland,
f. 1893, optaget 1975

Anna Pedersen, Kirke Helsinge, Sjælland,
f. 1885, optaget 1974

Valdemar Petersen, Musse, Lolland, f. ?,
optaget 1990

Ingeborg Rasmussen, Kølstrup, Fyn, f. 1906,
optaget 1982

Jens Børge Rasmussen, Kværndrup, Fyn,
f. 1904, optaget 1974

Jens Sørensen, Fårevejle, Sjælland, f. 1884,
optaget 1964

Aage Tveskov, Marslev, Fyn, f. 1898,
optaget 1983

Båndoptagelserne befinder sig i Institut for

Dansk Dialektforsknings arkiv. Flertallet af de
her benyttede optagelser foreligger i edb-
udskrift samme sted.

Desuden er der udgivet lydskrevne tekster
med paralleltekst i almindelig ortografi i
Danske Dialekttekster I-V, 1967-77.

LITTERATUR

Møller, Jørn: "So i hul – og 99 andre gamle boldspil og kastelege", *Gamle idrætslege i Danmark – Legebog 1*, Slagelse 1990.

Møller, Jørn: "Hund i lænke – og 99 andre gamle fange- og findelege", *Gamle idrætslege i Danmark – Legebog 2*, Slagelse 1990.

Rasmussen, Holger: "Primitivt legetøj og traditionsleg", *Det legede vi med... Gammelt legetøj i Danmark*, red. Jens Sigsgaard og Ib Varnild, København 1982, s. 13-56.

NOTER

1. Vi takker Karen Margrethe Pedersen og Finn Køster for deres hjælp i arbejdet med at finde frem til fyldige barndomsberetninger. Karen Margrethe Pedersen takkes også for kritisk gennemlæsning af manuskript.
2. I Vestjylland fortsatte børn med at komme ud at tjene før de var konfirmeret meget længere end på øerne, i sammenhæng med at den vestjyske skoleordning der koncentrerede undervisningen for de ældste til vinterhalvåret varede til ind i 1950'erne.
3. seng med halm i
4. navn på en proprietærgård
5. kvinder af lidt højere stand blev kaldt madammer
6. drejeligt led i tøj
7. udtale af 'både'
8. stakket
9. (om loftsrum) fag
10. den bageste, brede del af lebladet
11. træde
12. meget
13. forfærdelige
14. dvs. leen, le er hankøn
15. hvæsse, skærpe
16. skulede, brokkede sig
17. dvs. slog pælene i til ruserne
18. dvs. barndomshjem
19. Jf. Holger Rasmussen: "Primitivt legetøj og traditionsleg", *Det legede vi med... Gammelt legetøj i Danmark*, red. Jens Sigsgaard og Ib Varnild, København 1982, s. 13-56; Jørn Møller: "So i hul - og 99 andre gamle boldspil og kastelege". *Gamle idrætslege i Danmark – Legebog 1*, Slagelse 1990.
20. en pigkæp, nærmest som et kosterkaft med en jernpig i enden.
21. bedste
22. et lavt engagtigt område der var oversvømmet en del af året
23. dvs. kæppen, kæp er hankøn
24. sætte til livs, oftest om at drikke de sidste dråber
25. Ingeborg Pedersen fortæller fra Vissenbjerg at der kun var én pige der havde sort kjole i 1919.